

Tefsir Araştırmaları Dergisi

The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2021 (Nisan/April)

Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî'nin "Urcûze fî Vakfî Hamza"

Adlı Risâlesi ve Tahlili

The Analysis of "Urcuza fî Vakfî Hamza" by Abu Bakr Ahmed b. Muhammad Ibn Al-Jazari

Murat AKKUŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri, Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı
Assistant Professor, Gaziantep Islam Science and Technology University, Faculty of Islamic
Sciences

Basic Islamic Sciences, Department of Qur'an Qarim Qiraah and Qiraah Science
Gaziantep, Türkiye

muratakkus114@hotmail.com,

<https://orcid.org/0000-0002-3268-1053>

Abdulselam FİTYAN

Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam
Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı

Ph.d. Student, Necmettin Erbakan University, Institute of Social Sciences, Basic Islamic Sci-
ences, Department of Tafsir

Konya, Türkiye

abdulslamfityan@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-0278-0042>

Makale Bilgisi-Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 07/03/2021

Kabul Tarihi/Date Accepted: 06/04/2021

Yayın Tarihi/Date Published: 30/04/2021

Atıf/Citation: Akkuş, Murat – Fityan, Abdulselam. "Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî'nin "Urcûze fî Vakfî Hamza" Adlı Risâlesi ve Tahlili". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan/April 2021), 322-354.

<https://doi.org/10.31121/tader.892629>

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Copyright © Published by The Journal of Tafsir Studies

Sakarya/Turkey Bütün hakları saklıdır/All rights reserved.

Öz

Bu çalışmada Ebü'l-Hayr İbnü'l-Cezerî'nin İbnü'n-Nâzım olarak da bilinen oğlu Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed'in telif ettiği eserlerden biri olan *Urcûze fî vakfi Hamza* isimli risâlesi ele alınmıştır. Bu bağlamda öncelikle bahse konu olan müellifin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, ardından ilgili risâle tahlil edilmiştir. İki ayrı el yazma nüshasına ulaşılan risâlede İmam Hamza'nın kıraati çerçevesinde kıraat ilminin önemli ve bir o kadar zor konularından sayılan hemze üzerinde vakıf meselesi izah edilmiştir. Konunun özellikle İmam Hamza'nın kıraati çerçevesinde incelenmesinin nedeni ise hemze üzerinde vakıf denildiğinde akla ilk gelen ismin Kûfe kıraat imamı Hamza olmasındandır. Bu sebeptendir ki “Nerede hemze orada Hamza” ifadesi deyim haline gelmiştir. İmam Hamza, hemzeli kelimelerde vakfetme hususunda diğer kıraat imamlarına göre farklı okumaktadır. Fakat bununla beraber bazı durumlarda Şâm kıraat imamı İbn Âmir'in ilk râvisi Hişam'ın ona muvafakat ettiği durumlar da söz konusu olmuştur. Ebû Bekr Ahmed, risâlesini ilgili mevzuya hasretmiş ve 36 beyit olarak nazmetmiştir. O, konuyu ele alırken hemzenin hareketli olması ve sâkin gelmesinin yanı sıra kelime ortasında veya sonunda bulunması durumlarını izah etmiş ve okuyuş farklılıklarına işarette bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: Kıraat, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, Urcûze, Hamza, Hemze.

Abstract

In this study, the treatise which is one of the works written by Abu Bakr Ahmed b. Muhammad Abu'l-Hayr Ibn al-Jazari, also known as Ibn Nazım, named *Urcuza fi vakfi Hamza* has been discussed. In this context, firstly, information was given about the life and works of the author in question and then the relevant treatise was analyzed. In the treatise, which two manuscript copies were found, the issue of the vakif on the hemze, which is considered one of the important and difficult issues of recitation within the framework of Imam Hamza's recitaion. The reason why the subject is studied especially within the framework of Imam Hamza's recitation is that the first name that comes to mind Hamza, the imam of the Qur'an recitation in Kufa, when the vakif is on the hemze mentioned. For that reason, the sentence “Where is hemze, there is Hamza” has become an idiom. Imam Hamza reads differently than other imams when he stop reading end of the word with hemze. However, In some cases, it has been mentioned that Hisham the first narrator of the imam Ibn Amir, consented to Hamza. Abu Bakr Ahmed, devoted his treatise to the relevant subject and wrote it as 36 couplets. While dealing with the subject, he considered the status of the hemze in the middle or at the end of the word, with wowel point and unpointed and pointed out the differences in reading.

Keywords: The qiraah, Abu Bakr Ahmed b. Muhammad Ibn Al-Jazari, Urcuza, Hamza, Hemze.

Giriş

Kur'ân'daki kelimelerinin yapılarında ve edâ keyfiyetlerinde meydana gelen farklılıklara kıraat; bu farklılıkları, nakledenlerine nispet ederek bildiren ilme de kıraat ilmi denilmektedir.¹ Hem teorik hem de pratik yönü olan kıraat ilmi, Kur'ân kelimelerinin telaffuzundaki değişiklikler ile bu kelimelerin edâ keyfiyeti hususunda kıraat imamlarının imâle, beyne, teshîl, hazf, işmâm, ihtilâs vb. ihtilaflarını konu edinmektedir.² Yine hemzeye ve hemzenin okunuşuna dair farklılıklar da ilgili alanın kapsamındadır. Hemzenin mahrecinin durumu, telaffuzunun zorluğu gibi hususlar sebebiyle bu harf üzerinde tahkîk veya tahfif teshîl beyne beyne, nakl, ibdâl, idğâm ve hazfli okuyuşlar uygulanır.³ Kıraat farklılıklarını usûl ve ferş olarak ikiye ayıran eserlerde hemze usûl yönünden kıraat farklılıkları başlığı içinde değerlendirilir ve “Bâbü'l-Hemzeteyn fî Kelime”, “Bâbü'l-Hemzeteyn min Kelimeteyn”, “Bâbü'l-Hemzi'l-Müfred”, “Bâbü Nakli Hareketi'l-Hemzeti ile's-

¹ Ebü'l-Hayr İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn ve mürcidü't-tâlibîn* (Dârul-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/1999), 9.

² Bedreddin Zerkeşî, *el-Burbân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (Kahire: Mektebü Dâri't-Türâs, 1404/1984), 1/318.

³ Ebü'l-Hayr İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kirâati'l-aşr*, thk. Ali b. Muhammed Dabba' (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts), 1/428.

Sâkini Kablehâ", "Bâbü's-Sekti ale's-Sâkini Kable'l-Hemzeti ve Ğayrihi", "Bâbu Vakfî Hamza ve Hişâm ale'l-Hemz" şeklinde alt başlıklara ayrılır.⁴ Kıraat ilminin önemli ve zor konularından olan hemzeli kelimelerde vakıf uygulamaları da son başlıkla birebir ilgilidir ve kırâât-i seb'â'dan olan Hamza'nın kıraatinde çeşitlilik kazanır. Onunla birlikte yer yer Hişâm'ın rivâyetleri de konuya dâhil olur. İlgili bölümlerde hemzenin harekeli olma ve sâkin gelme, kelime ortasında veya sonunda bulunma durumlarındaki okunuşları açıklanır. Konuyla ilgili pek çok eser de telif edilmiştir: İbn Mihrân en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 381/992) *Mezhebü Hamza fî'l-Hemze'si*; İbn Ğalbûn'un (ö. 399/1014) *Kitâbü'l-Vakf li-Hamza ve Hişâm*'ı; el-Ca'berî'nin (ö. 732/1332) *Abkâmü'l-Hemze li Hişâm ve Hamza'sı*; İbn Ümmü Kâsım el-Murâdî'nin (ö. 749/1348) *Şerhu Bâb-i Vakfî Hamza ve Hişâm 'ale'l-Hemze (mine's-Şâtibiyye)'si*; Ahmed b. Muhammed Kastallânî'nin (ö. 923/1517) *el-Kenzü fî Vakf-i Hamza ve Hişâm 'ale'l-Hemze'si*⁵, Mollâ Gürânî'nin (ö. 893/1488) *Ref'ul-Hitâm an Vakf-i Hamza ve Hişâm*'ı⁶ ve Mehmet Rüştü Aşikkutlu'nun (ö. 1980) *Vakf-ı Hamza ve Hişâm Risâlesi*⁷ onlardan bazılarıdır.

Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî'nin nazmettiği *Urcûze fî Vakfî Hamza* adlı risâlesi de bahse konu olan eserlerden biridir. Onun teliflerinden bazıları araştırmacılar tarafından incelenmiş ve ilim dünyasına kazandırılmıştır. Ancak *Urcûze fî Vakfî Hamza* adlı risâlesi ise konu edilmemiştir.

Çalışmada, Hamza'nın hemze üzerinde vakıf meselesini ele alan risâlenin tahlili yapılarak alandaki boşluğun giderilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda ilk önce müellifin hayatı ve eserleri hakkında bilgiler aktarılacaktır. Ardından *Urcûze fî Vakfî Hamza* isimli eserin ona aidiyetinin yanı sıra, el yazma nüshalarının özellikleri, amacı ve içeriği incelenecektir. Sonra risâlenin metni sunulacak ve dipnotlarda bir kısım açıklamalara yer verilecektir. Metnin tahlili yapılırken, risâlede yer alan kıraat örneklerinin kaynakları dipnotlarda belirtilecektir. Ayrıca kıraat ilmi alanıyla ilgili kavramlara, konulara ve kaynaklara da yer yer işaret edilecektir.

⁴ Bir örnek için bk. Ebû Bekr Ahmed el-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr fî'l-kırâati'l-aşr*, thk. Enes Mihre (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1420/200), 77–106.

⁵ Eserler için bk. Saleh, Alaadin-Bulut, Ali, "Hemzenin "İlm-u Resmî'l-Masâhif" ve Kıraâtteki Yeri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/2 (2016), 99–100.

⁶ Eserle ilgili bir çalışma için bk. Recep Koyuncu, "Molla Gürânî'nin (V. 893/1488) Ref'ul-Hitâm 'an Vakfî Hamza ve Hişâm Adlı Risâlesinin Tahkikli Neşri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2017), 149–192.

⁷ Eserle ilgili bir çalışma için bk. Yaşar Akaslan, *Kırâat İlmünde Hemze Üzerine Vakf Meselesi* (İstanbul: Ravza Yay., 2019).

1. Ahmed İbnü'l-Cezerî ve *Urcûze fi vakfi Hamza*

1.1. Ahmed İbnü'l-Cezerî'nin Hayatı

Ahmed el-Cezerî'nin tam ismi Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf b. el-Cezerî'dir.⁸ İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) oğludur.⁹ Ebû Bekr Ahmed el-Cezerî 780/1378 yılı Ramazan ayının 17'sinde Cuma günü Şam'da dünyaya geldi.¹⁰ İlk tahsilini babasından ve büyük kardeşi (abisi) Ebü'l-Feth'ten gördü.¹¹ Bununla birlikte es-Salâh b. Ebî Ömer, el-Hâfız Ebû Bekr b. Muhib, İbn-i Kâdî Şühbe, İbn-i Avz, et-Tâc İbn-i Mahbûb, Abdülvehhâb b. es-Sellâr ve Ebü'l-Feth el-Askalânî gibi âlimlerden de kıraat ilmini tahsil etti.¹² 790/1388 yılında Kur'ân-ı Kerim'i hatmetti ve bir yıl sonra da hatimle namaz kıldırdı. *eş-Şâtibiyye (Hurzû'l-Emânî)*¹³ ve *Râiyye*¹⁴ gibi kasidelerin yanında babası İbnü'l-Cezerî'nin kıraat-i aşereye dair kasidesini¹⁵ ezberledi.¹⁶

Ebû Bekr Ahmed, kardeşi ile birlikte Takiyu's-Sai'in son talebelerinden olan Ali b. el-Askalânî'ye kıraatleri okumak için gittiklerinde ona Kur'ân'ın ilk kısımlarından bir bölümü okudu.¹⁷ Ardından onun yanında Kardeşi Ebü'l-Feth'in okumasıyla on iki kıraate göre Kur'an'ın tamamının eğitimini aldı.¹⁸

⁸ Ebü'l-Hayr Şemseddin İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabâkâtü'l-kurrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971), 1/118.

⁹ Ahmed Efendi Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985/1405), 2/50.

¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/118-119.

¹¹ Ebü'l-Feth Muhammed el-Cezerî, İbnü'l-Cezerî'nin büyük oğludur. 777/1374 tarihinde Şam'da doğmuştur. Babasından ve Şam'daki büyük bilginlerden ders okumuştur. Babası ile Mısır'a gitmiş bir müddet orada yaşamıştır. İbnü'l-Cezerî, Bursa'ya göç ettikten sonra O'nun Şam'daki görevlerini üstlenmiştir. Hicri 807/1404 yılında Şam'da vefat etmiş ve vefat dönemine kadar tedris faaliyetini sürdürmüştür. Recep Akakuş, "İlm-i Kıraat Otoritelerinden: İmam Cezerî ve Torunu Kasım Paşa", *Diyanet Dergisi* 26/4 (1990), 14.

¹² Bk. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/118-119; Şemsüddin Şehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî li ehl-i'l-karnî't-tâsi* (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1412/1992), 2/193.

¹³ Endülüslü büyük kıraat âlimi Kâsım b. Firrûh eş-Şâtibi'nin (ö. 590/1194) *Hurzû'l-emânî ve vecbü't-tehânî fî'l-kirâati's-seb'* adlı eseridir. Eser yedi kıraat ile ilgili ve 1173 beyitten müteşekkildir. Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *et-Teystr fî'l-kirâati's-seb'* isimli te'lifinin manzûm hâlidir. Kıraat literatüründe önemli bir yere sahip olan eserin çeşitli kütüphanelerde pek çok yazması mevcuttur. Bk. Abdurrahman Çetin, "Şâtibi, Kâsım b. Firrûh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul2010), 38/376; Fatih Çollak, *Kıraat İlminde İmam Şatibi ve eş-Şatibiyye* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1991).

¹⁴ Bu eser Kâsım b. Firrûh eş-Şâtibi'nin resmü'l-mushafı ile ilgili '*Akâletü etrâbi'l-kasâid fî esne'l-mekâsid* isimli manzûmesi olmalıdır. 298 beyitten müteşekkil eser râ kâfiyeli olması hasebiyle *Kasidetü'r-râiyye* ya da *er-Râiyye fî'r-resm* adıyla şöhret bulmuştur. Bk. Yaşar Akaslan, *Kıraat İlminde Didaktik Şiirler* (Ankara: İlahiyât, 2019), 170.

¹⁵ Büyük bir ihtimalle bu eser İbnü'l-Cezerî'ye ait *Tayyibetü'n-Neşr fî'l-Kirâati'l-Aşr* olmalıdır. İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) on kıraate dâir eseri *en-Neşr fî'l-kirâati'l-aşr*'daki temel bilgilerin manzûm hâle getirilmiş şeklidir. Eserle ilgili bir çalışma için bk. Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr* (İstanbul: İFAV, 2012).

¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/119; Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde*, 2/50; a.mlf., *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1395/1975), 27.

¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/119.

¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/119.; Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde*, 2/50.

Aynı şekilde eş-Şâtibiyye, *el-Uvân*¹⁹ ve *et-Teyssîr*²⁰ gibi kıraat eserlerininin²¹ yanı sıra babası İbnü'l-Cezerî'nin es-Salâh b. el-Belbîsî'ye kıraat ettiği *Uvân*'i dinleyip icazet aldı. Daha sonra İbrahim b. Ahmed eş-Şâmî'ye kırâât-i aşere'yi ve *Tayyibe*'yi okudu ve Kur'ân'ı, İbnü'l-Cezerî'de kırâât-i aşere'ye göre ikmal etti. Bununla birlikte Ebû Bekr Ahmed yine babasına *en-Neşr*²², *et-Takrîb*²³ ve *et-Tayyibe*'yi okudu ve birden fazla kez dinledi.²⁴

İbnü'l-Cezerî, Anadolu'ya (Bursa) geldiğinde Ebû Bekr Ahmed el-Cezerî de kardeşleriyle birlikte Bursa'ya göç etti.²⁵ Babasının kitaplarını yanında getirdi ve ondan çok faydalandı.²⁶ İbnü'l-Cezerî'den eğitim gören Yıldırım Bâyezîd Hân'ın oğulları Mehmed Çelebi, Sa'îd Mustafa ve el-Eşref Musa Çelebi²⁷ aynı zamanda Anadolu'da ve Mısır'da çok sayıda öğrenci yetiştiren Ahmed el-Cezerî'den de ilim tahsil ettiler.²⁸ Ayrıca o Bursa'da Yıldırım Bâyezîd'in yaptırdığı Câmî-i Kebîr'in/Ulu Câmî'nin mütevellisi oldu ve Ulu Cami'nin bitişindeki külliyei tamamlayan bir unsur olarak inşâ edilen Hundî Hâtun Mektebi'nde İbnü'l-Cezerî ile birlikte kıraat tedrisinde bulundu.²⁹

Timur ile Sultan Yıldırım Bâyezîd'in yaptıkları Ankara Savaşı'ndan (805/1402) sonra Timur, Ahmed el-Cezerî'yi Mısır Sultanı Nâsır Ferec b. Berkûk'a elçi olarak gönderdi ve İbnü'l-Cezerî'yi de kendi ülkesine götürüp Keş'teki medresesinde görevlendirdi. İbnü'l-Cezerî ve oğlu Ebû Bekr Ahmed yirmi yıl kadar birbirlerinden ayrı kaldılar. Bu süre zarfında İbnü'l-Cezerî çeşitli beldelede dersler vermeye devam etti. 827/1424 yılında, İbnü'l-Cezerî, oğluna mektup yazdı ve yanına gelmesini istedi. Mısır'da 10 gün³⁰ kadar birlikte kaldılar. Sonra hacca giden İbnü'l-Cezerî Mekke ve Medine'de Ahmed el-Cezerî ise Mısır'da, şevval ayından diğer şevval ayına bir yıl kadar

¹⁹ Endülüslü kıraat âlimi İsmail b. Halef es-Sarakustî'nin (ö. 455/1063) yedi kıraate dâir *el-Uvân fi'l-kirââti's-seb'* adlı eseridir. Müellif, ilgili kitabın kolay ezberlenmesi ve öğrenilmesi için *el-İktifâ fi'l-kirââti's-seb'* adlı eserindeki senedleri hazfederek yazmıştır. Kastallânî'nin (ö. 923/1517) dediğine göre Mısır'da eş-Şâtibiyye'ye kadar en çok *el-Uvân* ezberlenmiştir. Bk. Mehmet Emin Maşal, "Sarakustî, İsmail b. Halef", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul2009), 36/115.

²⁰ Endülüslü kıraat âlimi Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *et-Teyssîr fi'l-Kirââti's-Seb'* adlı yedi kıraate dâir eseridir. Kıraat ilminde çok meşhur olan *Teyssîr*, *Şâtibiyye* ve şerhleri başta olmak üzere pek çok kıraat ilmi eserine de kaynaklık etmiştir. Bk. Yaşar Akaslan, "Endülüslü'nün Kıraat İlmindeki Yeri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/1 (2019), 128.

²¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, 2/193.

²² Kıraat alanında önde gelen âlimlerden İbnü'l-Cezerî'nin on kıraate dâir *en-Neşr fi'l-kirââti'l-aşr* adlı eseridir. Esere, *en-Neşrü'l-kebir* ve *Neşrü'l-kirââti'l-aşr* da denmektedir. Eser kıraat literatüründe çok önemli bir yere sahiptir. Bk. Abdülhamit Birışık, "en-Neşr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul2007), 33/19.

²³ İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'i ihtisâr ederek kaleme aldığı *Takrîbü'n-neşr fi'l-kirââti'l-aşr* adlı eseridir. Osmanlı döneminde ders kitabı olarak okutulmuştur. İlgili eser kıraat eğitiminde imamların râvilerini ve râvilerin de tariklerini iki ile sınırlayarak uygulanan kıraat programları için uygundur. Bk. Abdülhamit Birışık, "Kıraat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara2002), 25/427.

²⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/119.

²⁵ Akakuş, "İlm-i Kıraat Otoritelerinden: İmam Cezeri ve Torunu Kasım Paşa", 16.

²⁶ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/119.

²⁷ Ebü'l-Hayr İbnü'l-Cezerî, *Câmi'ul-esânîd*, thk. Ahmed er-Ruveysî (Beirut: Dâru'l-Me'sûr, 1436/2015), 122.

²⁸ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/119.

²⁹ Akakuş, "İlm-i Kıraat Otoritelerinden: İmam Cezeri ve Torunu Kasım Paşa", 16.

³⁰ Kaynaklarda 16 gün kaldıklarına dair bilgi de vardır. Bk. Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde*, 2/51.

ikamet etti. 828/1425 yılında ise birlikte hac yaptılar. Sonra da Mısır'a döndüler. İbnü'l-Cezerî ailesini almak için Bursa'ya giderken, 829/1426 senesi Cemâziyelâhir ayında Şam'da oğlundan ayrıldı.³¹

İbnü'l-Cezerî, Mekke'deyken Ebû Bekr Ahmed Mısır'da ikamet ediyordu ve *Tayyibetü'n-Neşr* adındaki eseri şerh etmişti. Şerh ederken, babasının bu kitap üzerine yazdığı haşiyeleri kendi yanında yoktu. Daha öncesinde de o, İbnü'l-Cezerî'nin nazımından *Mukaddime-i Tecvid*'i ve *Mukaddime-i Ulûmü'l-Hadîsi* de şerhetmişti. İbnü'l-Cezerî, ilgili şerhleri beğendiğini ifâde etmektedir. Sultan Eşref, Ebû Bekr Ahmed'i kardeşi Ebü'l-Feth Muhammed'in ölümüyle boşalan Büyük Âdiliyye, Ummu's-Salah, es-Salâhiyye, Câmiu'l-Emevî ve el-Atâbekiyye medreselerindeki kıraat müderrislikleri görevini yürütmekle vazifelendirdi.³² Ahmed el-Cezerî'nin vefatı hususunda 827/1424,³³ 835/1432,³⁴ 859/1454,³⁵ gibi farklı tarihlere yer verilir. Ayrıca babası İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) ardından kısa bir süre sonra vefat ettiği de söylenmektedir.³⁶

1.2. Eserleri

Ahmed İbnü'l-Cezerî'nin tespit edebildiğimiz eserleri şöyledir:

1.2.1. Şerhu Tayyibeti'n-neşr fi'l-kırâati'l-aşr

İbnü'l-Cezerî tarafından *en-Neşr*'in özeti olarak nazım türünde telif edilen *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kırâati'l-aşr* isimli eser kırâât-i aşere'ye yer vermektedir. Eser, yazıldığı günden beri kıraat ilmi alanında çok okunan, okutulan, ezberlenen ve rağbet gören teliflerden biri olma özelliğini korumaktadır. Kıraat literatüründe çok önemli bir yere sahip olan bu eserin üzerine pek çok âlim şerh yapmıştır. Onlardan bazıları şöyledir: en-Nüveyrî, el-Âmilî, Yusuf Efendi Zâde, Semennûdî, Mûsâ Cârullah ve Mehmed Rüşdü Aşikkutlu bunlardan bir kısmıdır.³⁷

Tayyibe şerhlerinden biri de Ebû Bekr Ahmed el-Cezerî'nin şerhidir. Onun şerhine İbnü'l-Cezerî'nin (Nâzımın) oğlu olduğu için *İbn Nâzım Şerhi* de denilmektedir. Ahmed el-Cezerî *Tayyibe*'yi şerh ederken babası İbnü'l-Cezerî'nin haşiyeleri ve notları olmamasına rağmen şerhetmiştir. İbnü'l-Cezerî de oğlunun yaptığı şerhi beğenmiş ve tasdik etmiştir.³⁸

³¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/119.

³² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 119–120.

³³ Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zunûn an esâmil'l-kütüb vel'-fünûn* (Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsi'l-Arabî, ts), 2/1799.

³⁴ Hayrüddin Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlmi l'l-Melâyin, 2002), 227; Yaşar Akaslan, *Tayyibetü'n-Neşr Şerhlerine Dair Bir İnceleme (Mûsâ Cârullah Örneği)* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2017), 134.

³⁵ Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 194.

³⁶ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, 2/193; Ziriklî, *el-A'lâm*, 227.

³⁷ Akaslan, *Tayyibetü'n-Neşr Şerhlerine Dair Bir İnceleme (Mûsâ Cârullah Örneği)*, 130–140.

³⁸ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/119 Eser, Ali b. Muhammed ed-Dabbâ' (Kahire 1950) tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır. Enes Mihre eseri, ta'lik ve zabtıyla (Beyrut 1997) ve ikinci baskısını (Beyrut 2000) gerçekleştirmiştir. Bk. Akaslan, *Tayyibetü'n-Neşr Şerhlerine Dair Bir İnceleme (Mûsâ Cârullah Örneği)*, 135.

1.2.2. el-Havâşi'l-müfehhome fî şerhi'l-mukaddime

el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye, el-Cezeriyye, Mukaddime fi't-tecvîd adıyla anılan İbnü'l-Cezerî'nin tecvid konularını nazım formda ele aldığı eserin uzun ismi *el-Mukaddime fî mâ yecibu 'alâ kâri'i'l-Kur'ân en ya'lemehû* dür. Eserle ilgili pek çok şerh yapılmıştır.³⁹ Onlardan biri de müellifin oğlu Ebû Bekr Ahmed el-Cezerî'nin *el-Havâşi'l-müfehhome fî şerhi'l-Mukaddime* adlı şerhidir.⁴⁰ Eserin çeşitli kütüphanelerde yazmaları vardır.⁴¹ Şerh 806/1403 yılında Edirne'de yazılmış olup ancak 1309/1891'de Meymûni'ye matbaasında basılmıştır.⁴²

1.2.3. Şerhu'l-Mukaddime fî ulûmi'l-hadis

İbnü'l-Cezerî tarafından hadis usûlüyle ilgili yazılan ve babasının da takdirini aldığı⁴³ *el-Mukaddime fî ulûmi'l-Hâdis*⁴⁴ isimli kitabın şerhidir.⁴⁵

1.2.4. Kitâbü'l-i'lâm fî ahkâmi'l-idğâm şerhan ve nazman

Risâlede kıraat ilminin önemli konularından olan idğâmın hükümlerinden bahsedilmektedir. Eserle ilgili tahkik ve tahlil çalışması da yapılmıştır.⁴⁶

Müellife ait en sonda bahsedeceğimiz manzumesi, makalemizin konusu olan *Urcûze fî vakfî Hamza* adlı risâlesidir.

1.3. Urcûze fî vakfî Hamza

Risâlenin ismi, tespit edilen iki nüshanın birisinde *Urcûze fî vakfî Hamza*, diğerinde ise *el-Urcûzetü'l-hemze fî bâbi'l-Hamza* şeklinde geçmektedir. Bu risâle, Ebû Bekr Ahmed'in teliflerinden biridir. Risâlenin ilk beyitinde *قال الفقير أحمد بن الجزري* ifâdesinin geçmesi ve Katar nüshasının ferağ

³⁹ Eserle ilgili yapılan şerhler için bkz. Muhammet Yurtseven, "Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşkoprizâde'nin Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme", *Tabkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 3/1 (2020), 360–364.

⁴⁰ Yusuf İlyân Serkis, *Mu'cemü'l-matbû'âti'l-'Arabîyye ve'l-mu'arreb* (Beyrut: Dâr-u Sâdir, 1928), 62.

⁴¹ O yazmalardan biri için bk. Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Cezerî, "[*Havâşi'l-Müfehhome fî Şerhi'l-Mukaddime*]", 63b-101a. Ayrıca bk. <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/el-havas%C3%AEl-mufekhime/89876> Erişim Tarihi: 21/02/2021

⁴² Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 216.

⁴³ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1/119.

⁴⁴ Eser bazı kaynaklarda *Mukaddime fî'l-Hadis* şeklinde geçerken (Bk. Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-ẓumûn*, 2/1803; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn* (İstanbul1951-1955), 2/188) bazı kaynaklarda *Mukaddime İlmî'l-Hadis* şeklinde geçmektedir. Bk. Taşkoprizâde, *Miftâhu's-saâde*, 2/51; Taşkoprizâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*, 28.

⁴⁵ Tayyar Altukulaç, "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul1999), 20/556.

⁴⁶ Berhecî, Muhammed b. Ahmed b. Hüseyin, "el-İlâm fî ahkâmi'l-idğâm nazman ve şerhan dirase ve tahkik", *Ma'bedü el-İmam eş-Şâtibi li'd-Dirâsâti* 23 (1438/2017), 283–326.

تمت الأرجوزة الهمزة في باب الحمزة، مصنف الإمام العالم الفاضل الكامل، أحمد بن الجزري طال بقاءه kaydında ifadelerinin yer alması yazmanın ona ait olduğunu göstermektedir.⁴⁷

1.3.1. Yazma Nüshaları

Risâlenin iki yazma nüshasına ulaşılmıştır:

İlk nüsha Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Nadir Eserler Koleksiyonunda 297.18 (11483/US0036) *Urcûze fî vakfı Hamza/Ebû Bekr Ahmed el-Cezerî* şeklinde kayıtlanmıştır. Risâle, kıraat teliflerinin yer aldığı bir yazmanın içinde *أرجوزة في وقف حمزة للجزري* başlığı ile 167a-168a varakları arasında bulunmaktadır. İlgili risâleden önce *Şâtibiyye, Dürre ve Tay-yibe'*, risâleden sonra *el-Âyâtü'l-Kur'âniyyeti elletî fihâ el-vüçûh ve'l-me'hûze min İtilâf Mevlânâ Yusuf Efendiẓade* adındaki eser yer almaktadır. Risâlenin ilk a yüzü 7 satır, b yüzü 21 satır ve ikinci a yüzü 8 satır olmak üzere toplamda 36 beyittir. Risâle çoğunlukla siyah mürekkeple ve başlığı dahil olmak üzere yer yer de kırmızı mürekkeble yazılmıştır. Sayfalar cetvelle çizilmiş ve anahtar kelime verilmiştir. Eser, hat sanatında özellikle yazma ve basma eserlerde yaygın olarak kullanılan nesih yazı stili ile yazılmış olup, çoğunlukla harekelidir. Risâlede ferağ kaydına, te'lif tarihine ve müstensih ismine yer verilmemiştir.

İkinci nüsha Dâru'l-Kütübi'l-Katariyye'de bulunmaktadır. Risâle, kıraat ilmi ile ilgili kitapların bulunduğu bir mahtut içinde bulunmakta ve zahriye kısmında *Urcûzetü'l-Cezerî ve'l-hemze* şeklinde yer alırken, 190-192. sayfalar arasında *el-Urcûzetü'l-hemze fî bâbi'l-Hamza* adıyla geçmektedir. 190-191. sayfalarda on altışar satır, 192. sayfada 6 satır bulunmaktadır. Risâlenin hattı nesih yazıdır, siyah mürekkebe ve beyitler çoğunlukla harekelidir. Beyitlerin sonuna kırmızı noktalar konmuş ve risâlede cetvel ve anahtar kelime kullanılmamıştır. Risâle besmele ile başlamış ve müellifin ismiyle tamamlanmıştır. Ferağ kaydında tarih ve müstensih ismi bulunmamakta, ancak Ahmed İbnü'l-Cezerî ismine yer verilmektedir.

1.3.2. Risâlenin Amacı ve Muhtevası

El yazmalarında risâlenin amacı açıkça belirtilmemesine rağmen kıraat ilminin önemli ve zor konularından olan hemze üzerinde vakıf meselesinin⁴⁸ izahının hedeflendiği anlaşılmaktadır.

⁴⁷ Ahmed el-Cezerî'nin manzumeye girişinin benzer bir ifâdesini idğâmla ilgili risâlesinde de görmek mümkündür. Bk. Berheci, Muhammed b. Ahmed b. Hüseyin, "el-İ'lâm fî ahkâmî'l-idğâm nazman ve şerhan dirase ve tahkik", 301.

⁴⁸ Abdurrahman Ebû Şâme, *İbrâzî'l-meânî min burzî'l-emânî*, thk. İbrahim Avaz (Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts), 165; el-Bennâ Dimyâtî, *İthâfu fudalâi'l-beşer bi'l-karâati'l-erba'ate 'aşer*, thk. Şaban Muhammed İsmail (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407/1987), 1/225.

Risâleye "Urcûze"⁴⁹ denmesi ise nazım formunda yazılmasından olsa gerektir. Bu formda yazılan eserlerde söz ve bilgi hafızalarda kalıcı olmakta, kolayca ezberlenmekte ve nakledilmektedir.⁵⁰

Hemzeli kelime üzerinde vakıf durumu hemze-i mütevassıt/kelimenin ortasında ve hemze-i mütetarrife/kelimenin sonunda olmak üzere iki kısımda incelenmektedir. Kelimenin ortasında bulunan hemze-i mütevassıt, mütevassıt bi nefsih hemze ve mütevassıt bi ğayrih hemze şeklinde ikiye; mütevassıt bi ğayrih hemze de muttasıl ve munfasıl olarak iki alt gruba ayrılmaktadır. Kelimenin sonunda bulunan hemze-i mütetarrife ise lâzimî ve ârizî olarak gelmektedir.⁵¹ Hemze üzerinde vakıf denildiğinde ise akla ilk gelen isim Kûfe kıraat imamı Hamza'dır (ö. 156/773).⁵² İmam Hamza, hemzeli kelimelerde vakfettiğinde, diğer kıraat imamlarına göre farklı okumaktadır. Bazı durumlarda ise Şâm kıraat imamı İbn Âmir'in (ö. 118/736) ilk râvisi Hişam'ın (ö. 245/859)⁵³ Hamza'ya muvafakat ettiği görülmektedir. Ebû Bekr Ahmed, risâlesini

⁴⁹ Recez bahriyle yazılmış şiirlere "Urcûze" denmektedir. Urcûzeler, manzûm formu ve arûz bahirlerinden biri üzere yazılması dolayısıyla şiirdir. Didaktik şiirlerde ve bilimsel manzûmelerde recezleri çokça görmek mümkündür. Geniş bilgi için bk. Kemal Tuzcu, "Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 47/2 (2007), 150-151; "Arap Şiirinde Recezin Ortaya Çıkışı", *Nüşba Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 35/2 (2012), 110.

⁵⁰ Bk. Kıraat eserlerinin nazım formunda ele alınmasıyla ilgili bir çalışma için bk. Akaslan, *Kıraat İlminde Didaktik Şiirler*, 83-193.

⁵¹ Akaslan, *Kıraat İlminde Hemze Üzerine Vakf Meselesi*, 46-47.

⁵² Yedi kıraat imamından biri olan Hamza b. Habîb ile ilgili kaynaklarımızdaki bilgiler özetle şöyledir: İmam Hamza'nın tam ismi Hamza b. Habîb b. Umâre b. İsmail el-İmam el-Habr Ebû Umâre el-Kûfî et-Teymî'dir. Künyesi Ebû Umâre olup Fars ırkıdır. İkrime b. Rib'î ailesinin mevlasıdır. Kıraat ilmindeki remzi ف harfidir. Âsim'dan sonra Kûfe'de kıraat hususunda kendisine müracaat edilen kişi olmuştur. 80/669 yılında doğmuştur. İbn Ebî Evfâ ve Enes gibi sahabileri görme ihtimali olduğundan tâbiinden olduğu rivayet edilmiştir. İmam Hamza, kendi söylediğine göre on beş yaşında iyi bir Kur'ân okuyucusu olmuş ve yirmi yaşındayken imamlık yapmıştır. Ancak geçimini ticaretle sağlamıştır. Hatta Kûfe'den Hulvân'a zeytinyağı götürüp sattığı için "Zeyyat" lakabını almıştır. İmam Hamza, Süleyman el-A'meş, Humrân b. A'yen, Ebî İshak es-Seb'î, Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ, Talha b. Musarrif, Muğîre b. Miksem, Mansûr b. el-Mu'temir, Leys b. Ebî Süleym ve Ca'fer b. Muhammed es-Sâdik gibi âlimlerden kıraat öğrenmiştir. Bir rivayete göre onun kıraat ilmi silsilesi şöyledir: İmam Hamza → Humrân b. A'yen → Ebû'l-Esved ed-Düelî → Ali b. Ebî Tâlib ve Osman b. Affân'dır. Bir diğer rivayet zinciri şöyledir: İmam Hamza → A'meş → Yâhyâ b. Vessâb → Abdullah'ın ashabından bir grup → Abdullah ve aynı zamanda Yahyâ → Zir b. Hubeyş → Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib ve Abdullah b. Mes'ûd ve Hz. Peygamber'dir (s.a.v.). İmam Hamza'dan da pek çok talebe ders görmüştür. Süleym b. İsâ, Âiz b. Ebû Âiz, Şuayip b. Harb ve Abdullah Sâlih el-İclî onlardandır. Süleym ise öne çıkmış ve İbn Mücâhid'in yedi kıraate dâir eserinden sonra İmam Hamza'nın kıraati konusunda tercih edilen Halef'in (ö. 229/844) ve Hallâd'ın (ö. 220/835) da hocası olmuştur. İmam Hamza 156/773 tarihinde Hulvân'da vefat etmiştir. Bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fi'l-kirâât*, thk. Şevkî Dayf (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts), 97; en-Nisâbü'r İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kirââti'l-aşr*, thk. Sübey Hamza Hâkimî (Dımeşk1401/1980), 57-63; Ebû Amr Dâni, *et-Teysîr fi'l-kirââti's-seb'*, thk. Otto Pretzl (İstanbul1930), 6-7; Ebû Abdillâh Şemsüddin Zehebî, *Ma'rifetü'l-keurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-a'sâr*, thk. Tayyar Altıkulaç (İstanbul1416/1995), 250-265; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nibâye*, 1/236-237; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/165-166; Siracetin Öztoprak, *Kur'an Kıraatı Kıraat-ı Aşere* (İstanbul: Beyan, 2012), 193-196; Tayyar Altıkulaç, "Hamza b. Habîb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul1997), 15/511-513; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fi'l-kirâât*, 97; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb' fi'l-kirâât*, 97.

⁵³ Yedi kıraat imamından biri olan İbn Âmir'in ilk râvisi Hişam ile ilgili bilgiler kaynaklarımızda özetle şöyledir: Hişam'ın tam ismi Ebû'l-Velid Hişam b. Ammâr b. Nusayr b. el-Meyser es-Sülemî ed-Dımeşkî'dir. Zafarî nispeyle de anılmaktadır. 153/770 yılında Şam'da doğmuştur. Kıraat ilmindeki remzi ج harfidir. Hişam, kıraatı Yâhyâ ez-Zimârî'nin yetiştirdiği Irak b. Hâlid, Eyyûb b. Temim'den öğrenmiştir. O da bu ilmi Ebû Ubeyd, Ahmed b. Yezid el-Hulvânî, Harûn b. Mûsâ el-Ahfeş, Ebû Ali İsmail b. Huveyris ve Ahmed b. Muhammed b. Mameveyh'e ve başkalarına da öğretmiştir. Hişam'ın asıl şöhretinin kıraat ve hadis ilmi alanında olmasının yanında fakihlik ve hatiplik özellikleri de vardır. Bazı kaynaklarda Şam'ın hatibi, mukrisi, fakihi ve muhaddisi olarak tanıtılmıştır. Hi-

ilgili konuya hasretmiş ve 36 beyit olarak nazmetmiştir. O, konuyu ele alırken hemzenin kelime ortasında veya sonunda olmasını, harekeli olma ve sâkin gelme durumlarını göz önünde tutmuş ve okuyuş farklılıklarına işaret etmiştir.

şam, hocası Eyyüp b. Temîm vefat edince İbn Zekvân ile birlikte İbn Âmir kıraatini temsil makamına yükselmiştir. Hişâm 245/859 tarihinde Şam'da vefat etmiştir. Bk. Dâni, *et-Teyssir*, 13–14; Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrâ'l-kibâr*, 396–397; Siracettin Öztoprak, *Kur'an Kıraatı Kıraat-ı Aşere*, 121–123; Tayyar Altukulaç, "Hişâm b. Ammâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul1998), 18/151.

1.3.3. Risâlenin Metni

أرجوزة في وقف حمزة⁵⁴

بسم الله الرحمن الرحيم

1	قَالَ الْفَقِيرُ أَحْمَدُ بْنُ الْجَزَرِيِّ	الْحَمْدُ وَالشُّكْرُ لِبَارِي الْبَشَرِ
2	ثُمَّ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ سَرْمَدًا	عَلَى النَّبِيِّ الْعَرَبِيِّ أَحْمَدًا
3	وَبَعْدُ إِنَّ هَذِهِ أَرْجُوزَةٌ	تُبَيِّنُ الْوَقْفَ عَلَى الْمَهْمُوزَةِ
4	تَوْسُطًا أَوْ آخِرًا عَنْ حَمَزَةٍ	فَلَا تُحَقِّقُ فِي الْوَقْفِ عَنْهُ هَمَزَةٌ
5	فَالهَمَزُ قِسْمَانِ أَتَى بِالْحَصْرِ	مُسَكَّنًا مُحَرَّكًَا فِي الذِّكْرِ
6	فَسَاكِنٌ مِنْ جِنْسٍ مَا قَبْلَ ابْدَلِ	نَحْوُ الْمَلَأَ يُؤْتِي يُهَيِّئُ مَثَلِ
7	رَيْبًا وَرُوبًا وَكَذَلِكَ نُؤْوِي	أَبْدَلِ وَأَدْعِمُ أَوْ فَأَطْهَرُ نَحْوِ
8	وَهَاءَ أَنْبِئُهُمْ كَذَا نَبِّئُهُمْ	فَاكْسِرْ لِيَاءٍ أَوْ فَضُمَّ عَنْهُمْ
9	أَمَّا الْمُحَرَّكُ الَّذِي قَبْلَ سَكْنِ	حَرَكَ بِهِ مَا قَبْلَهُ ثُمَّ اسْتَقَطْنَ
10	وَذَلِكَ نَحْوُ مَوْئِلًا وَالسُّوَايَ	وَالْحَبَأَ وَالْمَرْءَ وَسَيِّئَتْ شَيْئًا
11	وَإِنْ يُحَرَّكُ وَسَطًا بَعْدَ أَلْفِ	سَهْلَةً كَالْمَلَايِكَةَ هَاؤُمْ وَصِفَ
12	وَطَرَفًا أَبْدَلِ وَطَوَّلِ وَأَقْصِرْ	نَحْوِ مِنَ الْمَاءِ وَجَاءَ فَاخْصِرْ
13	وَإِنْ يَكُنْ مِنْ بَعْدِ ⁵⁵ يَاءٍ زَائِدَةٌ	أَوْ وَائِ ابْدَلِ مُدْعِمًا خُدَّ فَايِدَةٌ
14	نَحْوُ هَنِيئًا وَخَطِيئَةً وَقُرُؤَ	وَقِيلَ فِي الْأَصْلِيِّ إِذْغَامَ كَسُوءِ
15	وَإِنْ يَكُنْ مُحَرَّكًَا عَنْ حَرَكَتِهِ	أَفْسَامُهُ تَسْعُ زُرْفَتِ الْبِرَكَةِ
16	مَفْتُوحَةً عَنْ فَتْحٍ أَوْ كَسْرٍ وَضَمِّ	نَحْوُ تَأَدَّنْ مَلَيْتُ فَوَادُ تَمَّ

⁵⁴ Katar nüshasında risalenin ismi *الأرجوزة الهمزة في باب الحمزة* olarak geçmektedir.⁵⁵ *بَعْدِ* kelimesi Katar nüshasında *من قبل* şeklinde yazılmıştır.

17	مَكْسُورَةٌ قَبْلَ الثَّلَاثِ صُوْرَتْ	نَحُوْ بَيْبِسٍ خَاطِبِيْنَ سُنِّيْتُ
18	مَضْمُومَةٌ مِنْ بَعْدِهِنَّ تُعْرَفُ	مُسْتَهْزِؤُنْ وَرُوْسٌ وَرُوْفٌ
19	إِنْ تَنْفَتِحَ وَقَبْلَهَا كَسْرٌ وَضَمٌّ	أَبْدَلْتَهَا يَاءً وَوَاوًا يَا حَكَمٌ
20	وَعَبْرٌ هَذَا بَيْنَ بَيْنٍ سَهْلًا	مِنْ جِنْسٍ شَكْلِ الْهَمْزِ فَاغْنَمَ وَاعْمَلَا
21	وَبَعْدَ كَسْرِ دَاتٍ ضَمٌّ أَبْدَلُوا	يَاءً سُنْفَرُنُكَ فِيهِ مَتَلُوا
22	وَعَكْسُ هَذَا سُنِّيْتُ وَوَاوٍ ابْدَلُنْ	فِي مَذْهَبِ الْأَخْفَشِ هُوَ ⁵⁶ أَبُو الْحَسَنِ
23	كَمَا لِيُونَ فَاحْذِفْنَ هَمْزَتَهُ	وَضَمٌّ قَبْلُ وَاتْرُكْنَ كَسْرَتَهُ
24	وَقَالَ فِي الْأُولَى كِتَابٍ سَهَّلُوا	وَالثَّانِي كَالْوَاوِ وَهَذَا مُعْضَلُوا
25	وَكُلَّمَا بِرَائِدٍ تَوَسَّطَا	فَخَفَّفْنَ بِالْخُلْفِ مِنْ غَيْرِ خَطَا
26	كَهَاءٍ تَنْبِيهِ وَيَاءِ النَّدَاءِ	وَاللَّامِ وَالْوَاوِ ⁵⁷ كَذَا ⁵⁸ وَالْبَاءِ
27	وَالسَّبِيْنِ وَاللَّامِ لِتَعْرِيفِ أَتَى	وَهَمْزِ الْاسْتِفْهَامِ وَالْفَا أَتَيْنَا
28	وَقَدْ أَتَى عَنْهُ اتِّبَاعُ الرَّسْمِ	إِنْ لَمْ يُخَالِفِ الْقِيَاسَ الْمُحْمِي
29	فَقَفَّ يَوَاوٍ إِنْ يَوَاوٍ صُوْرَتْ	مِثْلَهُ يَنْدَرُوكُمْ قَدْ حَزْرَتْ
30	كَذَا بِيَاءٍ إِنْ بِيَاءٍ رُسِمَا	كَمُوْنِيًّا أَبْنَانِكُمْ قَدْ عَلِمَا
31	وَإِنْ تَكُنْ قَدْ رُسِمَتْ بِالْأَلْفِ	فَقِفْ بِهَا نَحُوْ اسْتِمَارَتْ عُرِفِ
32	وَإِنْ تَكُنْ مَحْدُوْفَةً فَاحْذِفْهَا	نَحُوْ فَمَالُوْنَ يَطُوْنَ صِفْهَا
33	وَكُلَّمَا خُفِّفَ بِالْإِبْدَالِ	فَالرَّوْمُ وَالْإِسْمَامُ فِيهِ جَارِ
34	وَإِنْ يَكُنْ مُحْرَكًا فِي الطَّرْفِ	بَعْدَ مُحْرَكٍ كَذَا عَنْ أَلْفِ
35	سَهْلُهُ بِالرَّوْمِ كَقَالَ الْمَلَأُ	وَالْمَاءِ ⁵⁹ وَالسَّمَاءِ قَالُوا تَفْتُوْ

⁵⁶ Marmara Üniversitesi nüshasında هو şeklinde yazılmıştır.

⁵⁷ Marmara Üniversitesi nüshasında ilgili yer واللام والياء şeklinde geçmektedir.

⁵⁸ Marmara Üniversitesi nüshasında كذا kelimesi yazılmamıştır.

كَانَ هِشَامٌ وَاقِفًا كَحَمْرَةَ

وَكُلَّمَا تَطَرَّفْتُ مِنْ هَمْرَةَ

36

[تمت الأرجوزة الهمزة في باب الحمزة، مصنف الإمام العالم الفاضل الكامل، أحمد بن الجزري طال بقاه]⁶⁰

⁵⁹ İlgili kelime her iki nüshada da **الماء** şeklinde harekelenmiştir. Ancak revm, fethada gerçekleşmemektedir. Revm kesreli ve dammeli bir harfte olacağı için kelime **الماء** şeklinde harekelenebilirdi.

⁶⁰ Son kısım Marmara Üniversitesi nüshasında yer almamaktadır.

1.3.4. Risâlenin Tahlili

Ebû Bekr Ahmed İbnü'l-Cezerî'nin *Urcûze fî vakfı Hamza* adlı risâlesi, kıraat imamı Hamza'nın (ö. 156/773) hemzeli kelimeler üzerinde vakıf yaptığı zaman kıraatini nasıl gerçekleştirdiğini konu edinmektedir. Risâle Besmele ile başlamakta ve Şâm kıraat imamı İbn Âmir'in (ö. 118/736) ilk râvisi Hişam'ın (ö. 245/859) kelime sonundaki hemzelerin vakfının kıraatinde Hamza'ya muvafakat ettiğinden söz edilerek bitmektedir. Konu beyitler halinde (36 beyit) nazmedilmekte ve örneklerle anlaşılır kılınmaktadır.

İlk beyitte risâlenin Ebû Bekr Ahmed'e ait olduğu anlaşılmaktadır. Besmele ile başlayan risâlede, hamd ve şükür lafızlarına ve Hz. Peygamber için salâtü selama yer verilmektedir. Eski kaynaklarımızda da İslâm âlimlerinin ilgili beyitlerdekine benzer ifâdeleriyle karşılaşılmaktadır.⁶¹

Ebû Bekr Ahmed, nazım formunda yazılan risâlesinde Allah'a hamd ve Hz. Peygamber'e (s.a.v) salât-ü selâmdan sonra Hamza'nın hemzeli kelimelerdeki vakıf kıraatlerine yer verdiğinden söz etmektedir. Hemze, kelimelerin ortasında ya da sonunda ve harekeli ya da harekesiz gelebilmektedir. Hemzenin bu durumlarına göre okunuşları da Hamza'ya göre farklılık arz etmektedir.

Ahmed, altıncı beyitten itibaren hemzenin kelimedeki sâkin gelme durumlarına göre okunuşlara işaret etmekte ve örnekler getirmektedir:

Sâkin hemzeyi mâkablının harekesi cinsinden bir harf-i medde çevirerek okumaya ibdâl denir.⁶²

- Eğer sâkin hemzeden önceki harfin harekesi fetha ise hemze elif harfine ibdâl edilir. الْمَلَأُ → الْمَلَا (el-A'râf 7/60)⁶³
- Hareke damme ise hemze vâv harfine ibdâl edilir. يُوتِي → يُوتَى (el-Bakara 2/269)⁶⁴
- Kesre ise hemze yâ harfine ibdâl edilir. وَيُؤَيِّئِي → وَيُؤَيِّئِي (el-Kehf 18/16)⁶⁵

Yedinci beyitte üç örneğe işaret edilir: وَرَغِيَا، وَرُؤْيَا ve وَرُؤْيَا kelimeleri.

İlk verilen örnekte (وَرَغِيَا) mütevasıt bi nefsih hemze (kelimenin ortasında yer alan hemze)⁶⁶ kesreden sonra gelmiştir. Bu durumda وَرَغِيَا (Meryem 19/74) kelimesinin vakfında Hamza'ya

Bunun temelinde Hz. Peygamber'in sözleri ve uygulamalarının olduğunu söylemek mümkündür. Her işe hamd ile başlamanın gerekliliğiyle ilgili bir hadis için bk. Ebû Abdîrrahman en-Nesâî, "es-Sünenü'l-kübrâ", thk. Hasen b. Abdülmünim Şelbî (1421/2001), "Mâ Yestehibbû mine'l-kelâm inde'l-hâce", 10255 (9/184).

⁶² Dimyâtî, *İthâf*, 1/226.

⁶³ Muhammed Fehd Hârûf, *et-Teshil li kırâati't-tenzîl mine'ş-Şâtibiyye ve'd-Dürre* (Dımeşk: Dârul-Beyrûtî, 1433/2012), 158.

⁶⁴ Abdülfettah Pâluvî, *Zübdetü'l-İrfân* (İstanbul: Asitane, ts), 11–12; Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân fî izâh-ı zübdetü'l-İrfân* (İstanbul: Asitane, ts), 27.

⁶⁵ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 346; Hârûf, *et-Teshil*, 295.

göre ibdâl ve izhar *وَرِيَا* ile idğâm *وَرِيَا* kıraatleri vardır.⁶⁷ İdğâm, iki harfi tek harf olarak telaffuz etmektir. Telaffuz esnasında ikinci harf şeddeli olur.⁶⁸

İkinci verilen *رُؤْيَاكُ* örneğinde, kelimenin ortasında yer alan hemze dammeli bir harften sonra gelmiştir. Bu durumda *رُؤْيَاكُ* (Yusuf 12/5) kelimesinin vakfında Hamza'ya göre ibdâl *رُؤْيَاكُ* ve idğâm *رُؤْيَاكُ* vecihleri vardır.⁶⁹

Üçüncü verilen *وَتَوَى* (el-Ahzâb 33/51) kelimesinin vakfında Hamza'ya göre iki vecih vardır: *وَتَوَى*'a ibdâl vechi ve *وَتَوَى*'a ibdalden sonra idğâm vechi.⁷⁰

Sekizinci beyitte *أَنْبِيَهُمْ* (el-Bakara 2/33) ve *نَبِيِّهُمْ* (el-Hicr 15/51) kelimeleri verilmiştir. Hamza'ya göre ilgili kelimelerde vakfedildiğinde *أَنْبِيَهُمْ* kelimesi *أَنْبِيَهُمْ* ve *نَبِيِّهُمْ* şeklinde okunurken⁷¹; *نَبِيِّهُمْ* kelimesi ise *نَبِيِّهُمْ* ve *نَبِيِّهُمْ* şeklinde okunmaktadır.⁷²

Ahmed, dokuzuncu beyitten itibaren de hemzenin kelimedeki harekeli gelme ve hemzeden önceki veya sonraki harfin harekesine göre de hemzenin okunuşları göstermekte ve konuya ilgili örnekler getirmektedir:

Hemze harekeli olur kendisinden önce de sâkin bir harf gelirse iki kısımda incelenir:

a. Hemze harekeli olur kendinden önce sahih sâkin bir harf gelirse nakl gerçekleşir. Kıraat ilminde nakl, harekeli hemzenin hazfedilerek harekesinin, kendinden önceki sâkin harfe verilmesidir.⁷³ Örnek olarak *مَوْلَا* → *مَوْلَا* (el-Kehf 18/58) kelimesi verilmektedir. Bu durumda hemzenin kesre harekesi kendinden önceki sâkin vâv harfine verilir ve hemze düşürülerek nakl gerçekleşmiş olur.⁷⁴

⁶⁶ Kelimenin ortasında bulunan hemzeye, hemze-i mütevassta denir. Bu tür hemzeli kelimeler, sâkin ve müteharrik olmak üzere iki kısımdır. Kelimedeki mütevasst bi-nefsih ve mütevasst bi-ğayrih olarak bulunur. Bk. Akaslan, *Kıraat İlminde Hemze Üzerine Vakf Meselesi*, 46.

⁶⁷ Dimyâtî, *İthâf*, 1/227; Muhammed Fehd Hârûf, *el-Müyyesser fi'l-kirâati'l-erbea aşere* (Dımeşk: Dâru İbn-i Kesir, 1415/1995), 310; *et-Teshîl*, 310.

⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/274.

⁶⁹ Hârûf, *el-Müyyesser*, 236; Hârûf, *et-Teshîl*, 236.

⁷⁰ Hârûf, *el-Müyyesser*, 425; Hârûf, *et-Teshîl*, 425.

⁷¹ Hârûf, *el-Müyyesser*, 6.

⁷² Dimyâtî, *İthâf*, 1/227; Hârûf, *el-Müyyesser*, 264.

⁷³ Nakl ile ilgili detaylı bilgi ve örnekler için bk. Dâni, *et-Teyâsîr*, 35; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/408; Dimyâtî, *İthâf*, 1/213; Salim Muhaysin, *el-İrşâdâtü'l-celîyye fi'l-kirâati's-seb min tarîki's-şâtibiyye* (Kahire: Dâru Muhaysin, 1426/2005), 33.

⁷⁴ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 135 İmam Şâtibî ise konuyla ilgili olarak *وَحَرَكَ بِهٖ مَا قَبْلَهُ مُتَسَكِّنًا وَأَسْقَطَهُ حَتَّى يَرْجِعَ اللَّفْظُ أَسْهَلًا* demektedir. Bk. Kâsım b. Firruh Şâtibî, *es-Şâtibiyye el-Müsemmâ: Hurûjü'l-emânî ve vechü't-tehânî fi'l-kirâati's-seb'*, thk. Muhammed Temim Zu'bî (Medine: Dâru'l-Gavsân, 1431/2010), 19 (237. beyit).

➤ Şayet fethalı bir hemze kelimenin sonunda bulunursa ve kendisinden önce sahih sâkin bir harf gelirse sadece nakl gerçekleşir ve o son harf durma esnasında sadece cezimlenir. → أَلْخَبَاءُ → أَلْخَبَابُ (en-Neml 27/25) haline gelir ve tek vecih iskan okunur.⁷⁵

➤ Hemze kesreli olup kelimenin sonunda bulunur ve kendinden önce de sahih sâkin bir harf gelirse nakl ile iskan ve nakl ile revm vecihleri gerçekleşir. Revm, harekeyi hafif bir sesle belli etmek (ihfâ etmek); harekedeki sesi zayıflatmak⁷⁶ ve harekenin üçte birini okuyup üçte ikisini terk etmek manasına gelmektedir.⁷⁷ Ahmed İbü'l-Cezerî الْمَرْءُ (el-Bakara 2/102) kelimesini örnek verir. İmam Hamza için ilgili kelimedede durulduğunda iki vecih gerçekleşir:

- Hemzenin harekesini mâkablîne nakl; hemzeyi hazften sonra vakf için iskân

→ الْمَرْءُ → الْمَرُّ → الْمَرْءُ (Nakl ile iskan) şeklindedir.

- Hemzenin harekesini mâkablîne nakl; hemzeyi hazften sonra sahih harfın aldığı kesresini revm → الْمَرْءُ → الْمَرُّ (Nakl ile revm) şeklindedir.⁷⁸

Verilen bilgilere şu ilaveler yapılabilir: Şayet hemze مِنْ (Âl-i İmrân 3/91) örneğinde olduğu gibi gelirse üç vecih gerçekleşir: Nakl ile iskân, nakl ile revm ve nakl ile işmam.⁷⁹ İşmam, vakıf halinde harfin harekesini düşürmek ve harekeye işâretle ses olmaksızın dudakları dammelemektir.⁸⁰

b. Hemzenin harekeli ve kendinden önceki harfin de illet harfi olması durumunda Hamza'nın kelime üzerinde vakfıyla ilgili şu hususlar söylenebilir:

Hemze harekeli ve kendinden önceki harf de harf-i med olan vâv-ı asliye olursa vakıf esnasında iki vecih ortaya çıkar. Risâlede bu konuyla ilgili Rûm sûresinin 10. âyetindeki السُّوَّىٰ kelimesi örnek verilmektedir. Burada vakfedilirse İmam Hamza'ya göre iki vecih olur: Nakl ve idğâm.⁸¹ İlki, hemze hazfedilerek harekesi vâv'a nakledilir ve kelime aslı üzerine (imâleyle)⁸² السُّوَّىٰ → السُّوَّىٰ şekline getirilerek okunur. İkincisi, hemzeyi vâv'a ibdâlden sonra birinci vâv'ı ikinci vâv'a idğâm ederek aslı üzere imaleyle beraber السُّوَّىٰ → السُّوَّىٰ şeklinde okumaktır.⁸³

Hemze harekeli ve kendinden önceki harf de harf-i med olan yâ-i asliye ya da harf-i lîn olan yâ-i asliye olursa vakıf esnasında yine iki vecih ortaya çıkar: İlki, hemzenin harekesi yâ'ya

⁷⁵ Hârûf, *et-Teshîl*, 379.

⁷⁶ Fatih Çollak, "Revm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul2008), 35/31.

⁷⁷ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 185.

⁷⁸ Hârûf, *et-Teshîl*, 16.

⁷⁹ Hârûf, *et-Teshîl*, 61.

⁸⁰ Ebû Muhammed el-Kaysî Mekkî, *Kitâbü't-tebsira fi'l-kerââtî's-seb'*, thk. Muhammed en-Nedvî (Hindistan1402/1982), 335.

⁸¹ Muhaysin, *el-İrşâdâtü'l-celîyye*, 628.

⁸² İmale, fethayı kesreye doğru ya da elifi yâ'ya doğru meylettirerek okumak demektir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/30.

⁸³ Ahmed b. Muhammed Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kerâât*, thk. Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye (Medinets), 3279; Dimyâtî, *İthâf*, 2/355.

nakledilir ve hemze hafzedilir. Ahmed, سَيِّئَةٌ (el-Mülk 67/27) kelimesini konuya örnek verir. Kelime سَيِّئَةٌ → سَيِّئَةٌ haline gelir. İkincisi meftûh yâ'ya ibdâlden sonra idğamdır. سَيِّئَةٌ → سَيِّئَةٌ olarak okunur.⁸⁴ O, yine ilgili kurala شَيِّئًا (el-Bakara 2/48) kelimesini örnek verir. شَيِّئًا → شَيِّئًا ve شَيِّئًا halinde iki vecih olarak okunur.⁸⁵

Risalenin on bir ve on ikinci beyitlerine göre şu bilgilere yer verilebilir:

Hemze, mütevassıt bi-nefsih hemze olur ve eliften sonra harekeli olarak gelirse bu durumda vakıf halinde iki vecih gerçekleşir: Tûl ile teshîl ve kasr ile teshîldir. Tûl, kurrâ nezdinde med mertebelerin en üst derecesidir.⁸⁶ Kasr ise bir kelimedden meddin kaldırılmasına yani tabiî meddin terkedilmesine ya da harf-i meddin veya harf-i lîn'in ziyâdesiz olarak yani bir elif miktarı okunarak isbâtına denir.⁸⁷ Teshîl, yan yana gelen iki hemzeden ikincisini, hemze ile harekesi cinsinden olan elif veya yâ veya vâv arasında –he (هـ)'ye benzetmeden okumaktır.⁸⁸ İkinci hemzenin harekesi üstün ise bu ikinci hemze, hemze-elif arası; esre ise hemze-yâ arası, ötre ise hemze-vâv arası bir ses ile okunur.⁸⁹ Teshîl uygulamasını, "fem-i muhsin" denilen iyi bir hocadan öğrenmek gerekmektedir. Müellif ilgili konuya,⁹⁰ الْمَلِكَةِ ve هَاؤُمْ⁹¹ kelimelerini örnek vermektedir. Buna göre الْمَلِكَةِ → الْمَلِكَةِ⁹² ve هَاؤُمْ → هَاهُمْ⁹³ kelimelerinde tûl ile teshîl ve kasr ile teshîl vecihleri vardır.⁹⁴

الماء (el-A'râf 7/50) ve جاء (el-A'râf 7/113) kelimelerinde olduğu gibi hemze mütetarrif olup kelimenin sonunda bulunursa ve kendisinden önce de elif varsa kelimenin son harekesine göre şu vecihler ortaya çıkar:

الماء kelimesinde olduğu gibi son harfin harekesi kesre ise tûl ile ibdâl, tevassut ile ibdâl, kasr ile ibdâl ve tûl ile teshîl mearrevm ve kasr ile teshîl mearrevm olmak üzere toplam beş vecihdir. Örnek olarak Hamza'nın beş vechinden tûl ile ibdâl vechinin okunuşunu vermek gerekirse, hemze ibdâl edilir ve mîm harfinin fetha sesi beş elif miktarı çekilerek المَّا şeklinde kıraat edilir.

⁸⁴ Dimyâtî, *İthâf*, 2/551-552.

⁸⁵ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 41-42; Hârûf, *et-Teshîl*, 7.

⁸⁶ İbrahim b. Saîd Devserî, *Muhtasarü'l-ibârât li mu'cemi mustalahâtî'l-kiraât* (Riyad: Daru'l-Hadarâ li'n-Neşri ve't-Tevzî, 1429/2008), 81.

⁸⁷ Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2005), 202.

⁸⁸ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 91.

⁸⁹ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 92; Ali b. Muhammed Dabbâ, *el-İzâe fî beyâni usûli'l-kirâe* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1420/1999), 23.

⁹⁰ el-Bakara 2/31.

⁹¹ el-Hâkka 69/19.

⁹² Kelimenin ortasındaki هـ teshîle işaretledir ve التسهيل kelimesinin kısaltması olarak yazılmıştır. Yoksa "he" olarak okunur anlamında değildir. Hatta teshilli olan harf "he" olarak okumaktan kaçınmak gerekmektedir. Çalışmada teshilli harflerin gösterimi ilgili şekilde yazılacaktır. Buna benzer bir gösterimi aşere takrip vücühât kitaplarında görmek mümkündür. Bir örnek için bk. *İstanbul Tarikinden Takrib Mecmuası*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Üsküdarlı, 0039), 3.

⁹³ Bu kelimedde de bir önceki kelimeye benzer bir durum vardır.

⁹⁴ Hamza için tûl 5, tevassut 3 ve kasr 1 elif miktarıdır. Hişâm için tûl 3, tevassut 2 ve kasr 1 elif miktarıdır. Akaslan, *Kirâat İlminde Hemze Üzerine Vakf Meselesi*, 85. Ayrıca Şâtîbî konuyla ilgili olarak سَوَى أَنَّهُ مِنْ بَعْدِ مَا أَلْفٍ جَزَى . . . يُسَهِّلُهُ مَهْمَا . . . demektedir. Bk. Şâtîbî, *Hurûju'l-emânî*, 20 (238. beyit).

Yine Hamza'nın tûl ile teshîl mearrevm vechinin okunuşunu vermek gerekirse mîm harfî beş elif miktarı uzatılır ve kelimenin sonundaki hemze revmli teshîl yapılıp ve **الْمَاهِر** şeklinde okunur. Verilen beş vechin, hemzenin harekesinin dammeli olduğu zaman da geçerli olduğunu söylemek gerekmektedir.⁹⁵ Ayrıca teshîl yapılırken harfin harekesi kesre ise teshîli yâ'ya damme ise vâv'a doğru yapmak gerektiği de ifâde edilmelidir.

Şayet **كَلِمَاتٍ** kelimesinde olduğu gibi son harfin harekesi fetha ise tûl ile ibdâl, tevassut ile ibdâl ve kasr ile ibdâl şeklinde üç vecih vardır: Örnek olarak Hamza'nın üç vechinden tûl ile ibdâl vechinin okunuşunu vermek gerekirse cîm harfî beş elif miktarı uzatılır ve **كَلِمَاتٍ** şeklinde kıraat edilir.⁹⁶

Ebû Bekr Ahmed'in on üç ve on dördüncü beyitlerdeki verdiği bilgilere göre şunlar söylenebilir:

en-Nisâ sûresi 4. âyetinde yer alan **هَٰئِنَّا** ve en-Nisâ 112. âyetindeki **حَٰطِيَّةً** kelimelerinde olduğu gibi hemze, zâid yâ harfinden sonra gelirse, hemze yâ harfine ibdâl edilir ve zâid yâ mübdel hemzeye idğâm edilir. Bu durumda kelimeler **هَٰئِنَّا** → **هَٰئِيَّا** ve **حَٰطِيَّةً** → **حَٰطِيَّةً** şeklinde telaffuz edilir.⁹⁷

Yine beyitte verilen el-Bakara sûresi 228. âyette yer alan **قُرْءٍ** kelimesinde ise hemze zâid vâv harfinden sonra gelmiştir. Kelimenin vakıf durumunda iki vecih söz konusudur. Hemzeyi vâv'a ibdalden sonra zâid vâv hemzeden mübeddel olan vâv'a idğâm edilip **قُرْءٍ** → **قُرْءُ** okunur. Bir de ikinci vecih olarak müdğamün fih olan ibdâl edilmiş vâv'ın kesresiyle revm yapılıp ve **قُرْءٍ** diye okunur.⁹⁸

Şayet hemze harf-i med olan vâv harfinden sonra gelirse ve hemzenin harekesi damme olursa vakıfta altı vecih, kesre olursa dört vecih okunur. Konuyla ilgili Âl-i İmrân sûresi 174. âyetindeki **سَوَاءً** kelimesi verilmektedir. Buna göre ilgili kelimenin vakfında Hamza'ya göre altı vecih vardır: Hemzenin harekesini vâv'a nakledip hemzeyi de hazfettikten sonra vakf için iskân, işmam ve revm, vâv'a ibdâl ile idğâm ettikten sonra vakf için iskân, işmam ve revm. Şayet **سَوَاءً** (en-Nisâ 4/149) kelimesinde vakfedilirse o zaman işmam vecihleri alınmaz ve dört vecih kıraat edilir.⁹⁹

Risâlenin on beşinci beytinden on dokuzuncu beytine kadar hemzenin ve kendisinden önceki harfin harekeli olma durumunda Hamza için dokuz vakıf şekli olacağından bahsedilmektedir. Buna göre,

⁹⁵ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 129, 231.

⁹⁶ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 128.

⁹⁷ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 134.

⁹⁸ Pâluvi, *Zübde*, 35; Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 125–126.

⁹⁹ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 126.

- Şayet hemze fethalı olur kendisinden önce de fethalı bir harf gelirse vakfedilirken hemze teshîlli okunur. تَأَدَّنْ → تَهْدَنَّ (el-A'râf 7/167)¹⁰⁰
- Hemze fethalı olur kendisinden önce kesreli bir harf gelirse vakfedilirken hemze yâ'ya ibdâl edilerek okunur. مُلَيْتْ → مَلَيْتْ (el-Cin 72/8)¹⁰¹
- Hemze fethalı olur kendisinden önce dammeli bir harf gelirse vakfedilirken vav'a ibdâl edilerek okunur. فُوَادْ → فُوَادُ (el-Kasas 28/10)¹⁰²
- Hemze kesreli gelir kendisinden önce fethalı bir harf gelirse vakfedilirken hemze teshîlli okunur. بَيْيسْ → بَيْيسُنْ (el-A'râf 7/165)¹⁰³
- Hemze kesreli gelir kendisinden önce kesreli bir harf gelirse vakfedilirken hemze teshîlli okunur. خَاطِيْنِ → خَاطِيْهِنْ (Yusûf 12/97). Bu örnekte olduğu gibi hemzeden sonra sâkin yâ gelirse bir vecih olarak da hemze hazfedilir ve خَاطِيْنِ okunur.¹⁰⁴
- Hemze kesreli gelir kendisinden önce dammeli bir harf gelirse vakfedilirken iki vecih ortaya çıkar: Hemzenin teshîli ve hemzeyi vâv'a ibdâl. Örneğini et-Tekvîr sûresi 8. âyette görmek mümkündür. سَيْلَتْ → سَهْلَتْ (Teshîlli) ve سَوْلَتْ (Vâv'a ibdâlli).¹⁰⁵
- Hemze dammeli, kendisinden önce kesreli bir harf gelir ve kendisinden sonra da sâkin vâv harfi gelirse مُسْتَهْزُونَ (el-Bakara 2/14) kelimesinde olduğu gibi, o zaman vakıf esnasında 3 vecih ortaya çıkar. مُسْتَهْزُونَ → مُسْتَهْزُونُ (Teshîlli), مُسْتَهْزِيُونُ (Yâ'ya ibdalli) ve مُسْتَهْزُونَ (Hemzenin hazfi ile).¹⁰⁶
- Hemze dammeli olup kendisinden önce de dammeli bir harf gelirse es-Sâffât sûresi 65. âyetteki رُوُسْ kelimesi gibi, o zaman iki vecih vardır: رُوُسْ → رُوُوسْ (Teshîlli) ve رُوُسْ (Hemzenin hazfi ile)¹⁰⁷
- Hemze dammeli olup kendisinden önce de fethalı bir harf gelirse Âl-i İmrân sûresi 30. âyetindeki رَوْفْ kelimesinde olduğu gibi vakfedildiğinde tek vecih vardır. رَوْفْ → رَهْوَفْ (Hemze teshîlli)¹⁰⁸

Ebû Bekr Ahmed, on dokuzuncu beyitten itibaren, vakıf esnasında hemzenin okunuşuyla ilgili örnekler vermektedir.

¹⁰⁰ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 136–137.

¹⁰¹ Hârûf, *et-Teshîl*, 572.

¹⁰² Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 83; Hârûf, *et-Teshîl*, 386.

¹⁰³ Dimyâtî, *İthâf*, 2/67; Hârûf, *et-Teshîl*, 172.

¹⁰⁴ Dimyâtî, *İthâf*, 2/154; Hârûf, *et-Teshîl*, 246.

¹⁰⁵ Şâtıbî, *Harzî'l-emânî*, 20; Dimyâtî, *İthâf*, 2/591.

¹⁰⁶ Şâtıbî, *Harzî'l-emânî*, 20; Dimyâtî, *İthâf*, 1/379; Pâluvi, *Zübde*, 18; Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 50.

¹⁰⁷ Hârûf, *et-Teshîl*, 448.

¹⁰⁸ Kaynaklarda bir de vâv'a ibdâl vechi zikredilmekteyse de sahih kabul edilmemektedir. Bk. Dimyâtî, *İthâf*, 1/474.

İlk olarak şu kuralı vermek yerinde olacaktır: Hemzenin harekesi fetha, kendisinden önceki harfin harekesi kesre ise hemze yâ'ya (نَاشِيَتٌ → نَاشِيَتٌ); harfin harekesi damme ise (مُوجَلًا → مُوجَلًا) hemze vâv'a ibdâl edilir. Bu iki durumun dışında kalanlarda hemzeden önceki harfin harekesinin durumuna göre teshîl gerçekleşir. Eğer harf fetha ise teshîl hemze ile elif arasında, kesre ise hemze ile yâ arasında; damme ise hemze ile vâv arasında gerçekleştirilir.

➤ Eğer hemze dammeli kendisinden önceki harfin harekesi kesreli ise vakıf esnasında hemze yâ'ya ibdâl edilir. el-A'lâ sûresi 6. âyette konuya örnek vardır.

سُنْفَرِيكٌ → سُنْفَرِيكٌ (Hemzenin yâ'ya ibdâli).¹⁰⁹ Bu kuralın tersi olursa yani hemzenin harekesi kesreli, kendisinden önceki harfin harekesi dammeli, o zaman hemze vâv'a ibdâl edilir. سُوَلْتٌ → سُوَلْتٌ (et-Tekvîr 81/8).¹¹⁰

Verilen örneklerde Ahfeş'in (ö. 215/830)¹¹¹ usûlü vardır.¹¹²

➤ Şayet es-Saffât sûresinin 37/66. âyetindeki اَفْمَالُوْنَ kelimesinde olduğu gibi hemze dammeli, kendisinden önce kesreli bir harf varsa ve kendisinden sonra da vâv harfî gelirse o zaman مُسْتَهْزُوْنَ kelimesinin vakıf esnasında gerçekleşen kuralları uygulanır.¹¹³

Ebû Bekr Ahmed, yirmi beşinci beyitten yirmi sekizinci beyte kadar hemzenin zâid bir harfle mütevassıt olması durumundan bahseder. Yani hemzenin, kelimenin ilk harf olmasına rağmen başına zâid bir harf gelerek ortaya gelmesi anlamında değerlendirmek gerekir. Böyle durumlarda Hamza için tahfîf¹¹⁴ hulf¹¹⁵ ile olur.

➤ Hâ-i tenbihten sonra hemze gelirse, en-Nisâ 4/109. âyetindeki هَاأَنْتُمْ kelimesinin vakıf halinde olduğu gibi هَاأَنْتُمْ beş elifle tahkîkli¹¹⁶ ve هَا هَنْتُمْ beş elif ve 1 elifle teshîlli okunur.¹¹⁷

➤ Yâ-i nidâ'dan sonra hemze gelirse el-Bakara 2/21. âyetteki أَيُّهَا kelimesinde olduğu gibi vakıfta أَيُّهَا 5 elifle tahkîkli ve أَيُّهَا 5 elif ve 1 elifle teshîlli durulur.¹¹⁸

¹⁰⁹ Hârûf, *et-Teshîl*, 591.

¹¹⁰ Dimyâtî, *İthâf*, 2/591; Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 503.

¹¹¹ Burada ismi verilen kişi Ahfeş el-Evsat olmalıdır. İsmi Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî'dir. Basra dil mektebinin tanınmış âlimidir. Bk. İnci Koçak, "Ahfeş el-Evsat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: 1988), 1/526.

¹¹² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/444-445; Hârûf, *et-Teshîl*, 586, 591.

¹¹³ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 437.

¹¹⁴ Tahfifle ilgili kavramlardan ibdâl, hazf, beyne beyne teshîl için bk. Ebû Şâme, *İbrâzî'l-meânî*, 165. Tahfifle ilgili kavramlara ilâve olarak nakl ve idğâm da verilmektedir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/428; Saleh, Alaadin-Bulut, Ali, "Hemzenin "İlm-u Resmî'l-Masâhif" ve Kiraatteki Yeri", 85–86 Bazı kaynaklarda da tahfîf teshîl anlamında geçmektedir. Dabbâ, *el-İzâe*, 27.

¹¹⁵ İmam veya ravinin kendi kıraat veya rivayetinin dışında diğer ravilere muvafakat ettiği ikinci veche işaret eder. Bu durumda imam veya râvinin münferiden veya bir iki imam ve ravi ile muvafakat ettiği ilk ihtilaf onun ilk vechi kurrânın çoğuna muvafakat ettiği ikinci ihtilâfı ise o râvinin veya imamın hulfu diye isimlendirilir. Bk. Nihat Temel, *Kıraat ve Tevid İstılabları* (İstanbul: İFAV, 2009), 63-64.

¹¹⁶ Hemzenin kendi mahrecinden çıkarılarak okunmasıdır. Tahkîk kıraati, teshîl, idğâm, imâle ve beyne olmayan okuyuş demektir. Bk. Dabbâ, *el-İzâe*, 23.

¹¹⁷ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 139, 155-159, 186.

➤ Lâm harfinden sonra hemze gelirse el-Haşr 59/13. âyetteki **لَأَنْتُمْ** kelimesinde olduğu gibi vakıfta **لَأَنْتُمْ** tahkîkli ve **لَهَنْتُمْ** teshîlli durulur.

➤ Vâv harfinden sonra hemze gelirse el-Bakara 2/33. âyetteki **وَأَعْلَمُ** kelimesinde olduğu gibi vakıfta **وَأَعْلَمُ** tahkîkli ve **وَهَعْلَمُ** teshîlli durulur.

➤ Bâ harfinden sonra¹¹⁹ hemze gelirse el-A'râf 7/54. âyetteki **بِأَمْرِهِ** kelimesinde olduğu gibi vakıfta **بِأَمْرِهِ** tahkîkli ve **بِأَيِّمْرِهِ** ya ibdalli durulur.¹²⁰

➤ Sin harfinden sonra hemze gelirse el-A'râf 7/145. âyetteki **سِإَصْرَفُ** kelimesinde olduğu gibi vakıfta **سِإَصْرَفُ** tahkîkli ve **سِإَصْرَفُ** teshîlli durulur.¹²¹

➤ Lâm-ı tariften sonra hemze gelirse el-Mü'min 40/59. âyetteki **الْأَرْضِ** kelimesinde olduğu gibi vakıfta **الْأَرْضِ** sekte ve nakl vecihleri alınarak durulur.¹²²

➤ İstifhâm hemzesinden sonra hemze gelirse Âl-i İmrân 20. âyetteki **أَسَلَّمْتُمْ** kelimesinde olduğu gibi vakıfta **أَسَلَّمْتُمْ** tahkîkli ve **أَهْسَلَّمْتُمْ** teshîlli vecihleri vardır.¹²³

➤ Fâ harfinden sonra hemze gelirse et-Tevbe 9/95. âyetteki **فَأَعْرَضُوا** kelimesinde olduğu gibi vakıfta **فَأَعْرَضُوا** tahkîkli ve **فَهَعْرَضُوا** teshîlli vecihler okunur.¹²⁴

Bir de konuyla ilgili olarak kâf harfinden sonra hemzenin gelme durumunu ilave etmek gerekebilir. Şayet kaf harfinden sonra hemze gelirse el-Ahkâf 46/35. âyetteki **كَانَهُمْ** kelimesinde olduğu gibi vakıfta **كَانَهُمْ** tahkîkli ve **كَهَانَهُمْ** teshîlli vecihler okunmaktadır.¹²⁵

Ebû Bekr Ahmed, *Urcûze*'de Hamza'nın hemze üzerindeki vakıf okuyuşlarının resm-i hatla olan irtibatından da bahseder. Hamza, hemze üzerinde vakfederken kıyasi/tasrîfî ve resmî/ıstîlâhî yöntemi kullanarak okuyuş gerçekleştirir. Her iki yöntemde dâir kıraat kitaplarında ilgili yerlerde örnekler vardır.¹²⁶

Resm-i hat için er-Resmü'l-Osmânî ve Resmü'l-Mushaf gibi kavramlar da kullanılmaktadır.¹²⁷ Kıraat ilminde resm kelimesi, Hz. Osman Mushaflarında yazılı olan sûreti ifâde eder. Hamza, hemzeli bir kelimedede vakfettiğinde kıyasî hatta muhalefet etmeyen resm-i hattı esas alır ve elif, vâv, yâ ve hazf konusunda Mushaf hattına uyar. Hemzeler mushaflarda elif, yâ veya vâv sûretinde yazılır ve bir de hazfedilir yani hiçbir sûretle yazılmaz.

¹¹⁸ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 139.

¹¹⁹ Burada "bâ" harfi kesreli gelmektedir.

¹²⁰ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 52.

¹²¹ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 53, 139, 235.

¹²² Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 33, 140, 448.

¹²³ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 139, 154.

¹²⁴ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 52–53.

¹²⁵ Hârûf, *el-Mîyesser*, 506.

¹²⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/428-491; Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li fününi'l-kirâât*, 3/931-953.

¹²⁷ Mehmet Emin Maşalı, "Mushaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul2006), 31/243.

İlgili yerde Ahmed, vâv ile yazılan hemzelere örnek olarak eş-Şûrâ 42/11. âyetindeki **يَذْرُؤُكُمْ** kelimesini örnek verir. İlgili kelimedede durulduğunda tek vecih teshîl gerçekleşir ve **يَذْرُؤُكُمْ** → **يَذْرُهُكُمْ** şeklinde teshîlli okunur.¹²⁸ Yâ ile yazılan hemzelere el-Kehf sûresi 18/58. âyetindeki **مَوَالٍ** kelimesini ve en-Nisâ sûresi 4/23. âyetindeki **أَبْنَائِكُمْ** kelimesini örnek verir. **مَوَالٍ** kelimesinde hemzenin kesre harekesi kendinden önceki sâkin vâv harfine verilir ve hemze düşürülerek nakl gerçekleşmiş olur ve **مَوَالٍ** şeklinde okunur. Bir de hemze vâv harfine çevrilir, idgâm edilir ve **مَوَالٍ** şeklinde okunur.¹²⁹ Yine konuyla ilgili, beyitte verilen örnek en-Nisâ sûresinin 4/23. âyetindeki **أَبْنَائِكُمْ** kelimesidir. İlgili kelimedede vakıf esnasında tûl ile teshîl ve kasr ile teshîl vecihleri vardır. Kelimenin ikinci hemzelerinde teshîl hemze ile yâ arasındadır.¹³⁰ Elif sûretinde yazılan hemzelerin üzerinde dururken ya elife çevrilerek ya da teshîl yapılarak durulur.¹³¹ Ahmed İbnü'l-Cezerî ez-Zümer sûresi 39/45. âyetindeki **أَشْمَازَتْ** kelimesini örnek verir. İlgili kelimedede durulduğunda hemzenin teshîli ile **أَشْمَازَتْ** şeklinde durulur.¹³² Bunlarla birlikte hiçbir sûrette yazılmayıp da hazif varsa hazifli durulur.¹³³ İlgili beyitlerde verilen es-Sâffât 37/66. âyetteki **فَمَالُونَ** ve et-Tevbe 9/120. âyetindeki **كَيَطُؤُنْ** kelimelerinde hazifli durulur. Şayet **فَمَالُونَ** kelimesinde durulursa **مُسْتَهْزُونَ** kelimesinin vakıf esnasında gerçekleşen kuralları uygulanır.¹³⁴ Buna göre üç vecih ortaya çıkar: İlki **فَمَالَهُونَ** teshîlli, ikincisi **يَأْ** ya ibdâlli ve üçüncüsü ise **فَمَالُونَ** hazifli okumadır.¹³⁵ Şayet **كَيَطُؤُنْ** kelimesinde durulursa iki vecih ortaya çıkar: İlki **يَطُؤُونَ** teshîlli ve **يَطُؤُونَ** şeklinde hemzeyi hazfedip vâv'ı iskânla durmaktır.¹³⁶

Ebû Bekr Ahmed İbnü'l-Cezerî otuz üçüncü beyitten otuz altıncı beyte kadar hemzenin kelimenin son harfi olduğunda vakıf esnasında hangi kurallara dikkat edileceğine işaret eder:

Hemze-i mütetarrife denilen hemzenin kelimenin sonunda bulunması hususunda med harfine ibdâl edilen hemzelerin dışında¹³⁷ Hamza için vakfederken duruma göre ibdalle birlikte revm ve işmam yapılmalıdır. Bir de kelime sonunda harekeden sonra gelen hemzeyi de revmli teshîl etmek gerekir. Konuya örnek olarak dört kelime verilmiştir:

İlki **الْمَلَأُ** kelimesidir.¹³⁸ Hemze kelimenin son harfi olup damme harekelidir ve fethalı bir harften sonra gelmiştir. Bu kelime resm-i kıyâsî itibariyle elif suretinde yazılmıştır ve kelimedede vakıf esnasında iki vecih okunarak durulur. Elife ibdalli **الْمَلَأُ** ve **الْمَلَأُ** teshîl ile revm.¹³⁹

¹²⁸ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 137, 454.

¹²⁹ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 135.

¹³⁰ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 96, 174, 181.

¹³¹ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 139–140.

¹³² Hârûf, *et-Teshil*, 473.

¹³³ Ayrıca örnekler için bk. Tefîk İbrahim Damra, *Raf'atü'd-deracât fî kirâe Hamza ez-Zeyyât* (Ürdün1439/2018), 38.

¹³⁴ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 437.

¹³⁵ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 138.

¹³⁶ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 137.

¹³⁷ **أَفْرَأُ** ve **أَفْرَأُ** kelimelerinde olduğu gibi. Bk. Damra, *Raf'atü'd-deracât fî kirâe Hamza ez-Zeyyât*, 34.

¹³⁸ el-A'râf 7/60.

¹³⁹ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 123.

İkincisi الماء kelimesidir.¹⁴⁰ Mahtutlarda hemze الماء şeklinde fetha ile harekelenmiştir. Şayet hemze de durulacak olursa üç vecih ortaya çıkar: Tûl ile ibdâl,¹⁴¹ tevassut ile ibdâl ve kasr ile ibdâldir. Örnek olarak ilk vechi vermek gerekirse mim harfî fetha harekeli beş elif çekilir ve hemze okunmaz.¹⁴² Son harfin harekesi fethalı olan kelimelerde revm ve işmam vecihleri bulunmaz.

Şayet الماء kelimesinde olduğu gibi hemze kelimenin son harfî olup kesre harekeli olsa ve eliften sonra gelse vakıf esnasında beş vecih ortaya çıkar: Tûl ile ibdâl, tevassut ile ibdâl, kasr ile ibdâl, tûl ile teshîl ve mearrevm, kasr ile teshîl mearrevm'dir. Örnek olarak ilk vechi vermek gerekirse mim harfî fetha harekeli beş elif uzatılır ve hemze okunmaz. İlgili kelimeye benzer lafızlarda da aynı durum geçerlidir.¹⁴³

İlgili konunun üçüncü kelimesi olan السماء kelimesi الماء kelimesiyle aynı kuralları içermektedir.¹⁴⁴

Verilen son kelime ise تَفْتَوُا lafzıdır.¹⁴⁵ Burada hemze kelimenin sonunda olup damme harekeliştir. Kendisinden önce fetha harekeli bir harf vardır. Hemze yazılırken ğayr-i kıyâsî olarak vâv sûretinde resmedilmiştir ve ilgili kelimedeki vakıf esnasında beş vecih ortaya çıkar: Elife ibdâl تَفْتَوُا, teshîl ile revm تَفْتَوُا, vâv'a ibdalden sonra vakıf için iskân تَفْتَوُا, vâv'a ibdalden sonra vakıf için iskân ile işmâm تَفْتَوُا (dudaklar damme durumunda) ve vâv'a ibdâlden sonra hemzenin harekesini vâv'a nakl ve revmli تَفْتَوُا (damme harekeyi 1/3 oranında belirtme)¹⁴⁶

Ahmed İbnü'l-Cezerî son beyitte, mütetarrif hemzelerin vakıflarındaki Hamza'nın kıraatlerinin Hişâm için de geçerli olduğunu söyleyerek genel bir kurala işaret eder ve Urcûze'yi bitirir.

Sonuç

Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, kıraat ilmi alanında önemli otorite olan İbnü'l-Cezerî'nin oğlu ve aynı zamanda kendisinden iyi eğitim almış bir öğrencisidir. Kıraat litara-türü ile ilgili ilkten sayılacak eserleri okuması, dinlemesi, pek çok kitabı ezberlemesi, bazı kitapları şerh etmesi ve bunun yanında kıraat eğitimi vermesi onu alanında önemli hale getirmiş ve kıraat âlimleri arasında yer almasını sağlamıştır.

Müellifin eserlerinden bazıları araştırmacılar tarafından incelenmiş ve ilim dünyasına kazandırılmıştır. Kıraat ilmi alanında önemli bir yere sahip olan Urcûze fî vakfî Hamza risâlesi ise konu edilmemiştir. Alandaki boşluğun giderilmesi amacıyla bu çalışmada ilgili eser şekil ve muhteva açısından incelenmiş ve tahlili yapılmıştır. Çalışmanın, kıraat ilmi sahasındaki akademik araştırma-

¹⁴⁰ el-Furkân 25/54.

¹⁴¹ İbdâle iskât da denilebilir.

¹⁴² Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 128.

¹⁴³ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 129.

¹⁴⁴ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 129.

¹⁴⁵ Yûsuf 12/85.

¹⁴⁶ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 123.

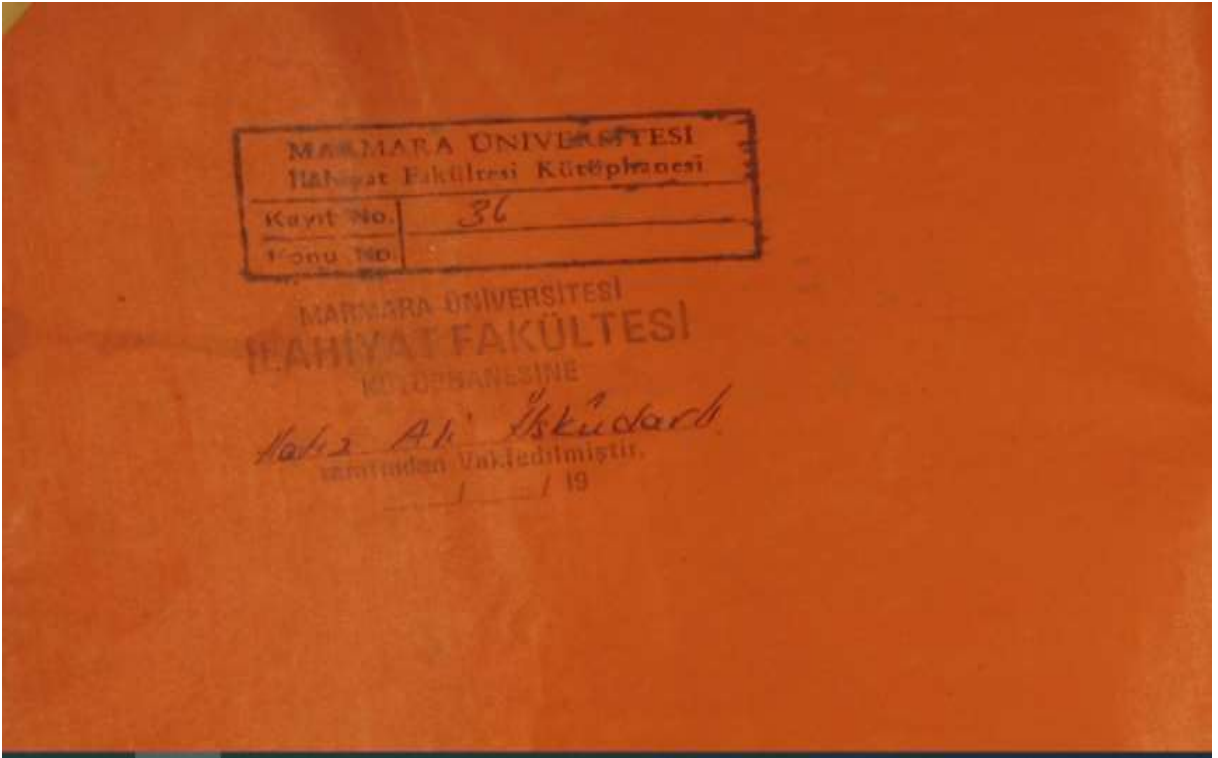
lara bir nebze de olsa da katkı yapması ümit edilmekte ve Aşere-Takrib-Tayyibe eğitim ve öğrenimlerinde hocalara ve öğrencilere yardımcı olması ve hemzenin vakfındaki okuyuş farklılıklarının anlaşılmasında kolaylık sağlaması beklenmektedir.

Risâleye verilen isimlerin nüshalar arasında farklılık göstermesi, müstensihlerin yazım tercihlerinden kaynaklandığını düşündürmektedir. Bununla birlikte Katar nüshasının zahriye kısmında risâlenin isminin, *Urcûzetü'l-Cezerî ve'l-hemze* şeklinde geçerken, iç kısımda *el-Urcûzetü'l-hemze fî bâbi'l-Hamza* şeklinde yazması, eser isimlerinin doğru kaydedilmesi gerektiğini ve kütüphane tasnifleme işinin ayrı bir öneminin olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Risâlenin amacı, müellifi tarafından açık bir şekilde ifâde edilmemiştir. Fakat; kıraat ilminin önemli ve zor konularından olan Hamza'nın hemze üzerinde vakıf meselesinin izahının hedeflendiği anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili, âlimlerin öğrencide kıraatlerin yerleşmesi için hemzeli kelimelerde vakıf talimleri yapturmaları ve bu uygulamaları özenle devam ettirmeleri ilgili fikri destekler mahiyettedir.

Risâlede konular özenle ve belli bir ölçüde işlenmiş ve konuyla doğrudan ilgisi olmayan hususlara yer verilmemiştir. Bu yönüyle risâle manzûm eserlerdeki konuların incelenmesi usûlünü yansıtır gibidir. Kıraat alanında ihtisas sahibi olanlar ya da bu kaynakla diğer kaynakları karşılaştıracak olanlar risâlenin diğerlerinden farkının olmadığı düşünebilirler. Bu düşüncenin temelinde risâlede işlenen konunun, kıraat ilmi kaynaklarındaki bilgilerin, ifâdelerin ve örneklerin aynıları ya da benzerleridir. Risâle, anlaşılmayan meseleleri anlaşılır kılarak ve vecihlerin hafızalarda diri tutulmasını sağlayarak kıraat literatüründeki yerini alacak özelliكتedir.

Hamza ve Hişâm'ın hemzelerdeki vakfı konusuyla ilgili kıraat ilmi alanında matbu eserler görülmektedir. Ancak hâlâ kütüphanelerde tetkik ve tahkik edilmeyi bekleyen mahtut eserler de bulunmaktadır. Çalışmanın ilgili alanda araştırma yapacaklara katkı sağlayacağı beklenmektedir.

EK 1

Etik Beyan / Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s):

Murat AKKUŞ - Abdulselam FİTYAN

Finansman / Funding:

Yazarlar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları / Author Contributions:

Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study: MA (%55), AF (%45) Veri Toplanması / Data Collection: MA (%70), AF (%30) Veri Analizi / Data Analysis: MA (%60), AF (%40) Makalenin Yazımı / Writing up: MA(%70), AF (%30) Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision: MA(%90), AF (%10)

Çıkar Çatışması / Competing Interests:

Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that they have no competing interests.

Kaynakça

- Akakuş, Recep. "İlm-i Kıraat Otoritelerinden: İmam Cezeri ve Torunu Kasım Paşa". *Diyanet Dergisi* 26/4 (1990), 3–31.
- Akaslan, Yaşar. *Tayyibetü'n-Neşr Şerhlerine Dair Bir İnceleme (Mûsâ Cârullah Örneği)*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2017.
- Akaslan, Yaşar. "Endülüs'ün Kıraat İlmindeki Yeri". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/1 (2019), 107–139.
- Akaslan, Yaşar. *Kırâat İlminde Didaktik Şiirler*. Ankara: İlahiyât, 2019.
- Akaslan, Yaşar. *Kırâat İlminde Hemze Üzerine Vakf Meselesi*. İstanbul: Ravza Yay., 2019.
- Ali Osman Yüksel. *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*. İstanbul: İFAV, 2. Basım, 2012.
- Altıkulaç, Tayyar, "Hamza b. Habîb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/511-513. İstanbul, 1997.
- Altıkulaç, Tayyar, "Hişâm b. Ammâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/151. İstanbul, 1998.
- Altıkulaç, Tayyar, "İbnü'l-Cezerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 551-557. İstanbul, 1999.
- Bağdatlı İsmâil Paşa. *Hediyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. İstanbul, 1951-1955.
- Berhecî, Muhammed b. Ahmed b. Hüseyin. "el-İ'lâm fî ahkâmî'l-idğâm nazman ve şerhan dirase ve tahkik". *Ma'bedü el-İmam eş-Şâtibî li'd-Dirâsâti* 23 (1438/2017), 283–326.
- Birişik, Abdülhamit, "Kıraat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/426-433. Ankara, 2002.
- Birişik, Abdülhamit, "en-Neşr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/19-20. İstanbul, 2007.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2005.
- Çetin, Abdurrahman, "Şâtibî, Kâsım b. Fırrûh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/376-377. İstanbul, 2010.
- Çollak, Fatih. *Kıraat İlminde İmam Şatibi ve eş-Şatibiyye*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1991.
- Çollak, Fatih, "Revm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/31-32. İstanbul, 2008.

- Dabbâ, Ali b. Muhammed. *el-İzâe fî beyâni usûli'l-kirâe*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1420/1999.
- Damra, Tevfik İbrahim. *Raf'atü'd-deracât fî kirâe Hamza ez-Zeyyât*. Ürdün, 1439/2018.
- Dânî, Ebû Amr. *et-Teyâr fî'l-kirâati's-seb'*. thk. Otto Pretzl. İstanbul, 1930.
- Devserî, İbrahim b. Saîd. *Muhtasarü'l-ibârât li mu'cemi mustalahâti'l-kirâât*. Riyad: Daru'l-Hadarâ li'n-Neşri ve't-Tevzî, 1429/2008.
- Dimyâtî, el-Bennâ. *İthâfu fudalâi'l-beşer bi'l-kirâati'l-erba'ate aşer*. thk. Şaban Muhammed İsmail. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407/1987.
- Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Cezerî. *Havaşî'l-Müfhehime fî Şerbi'l-Mukaddime*. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, ts.
- Ebû Şâme, Abdurrahman. *İbrâzi'l-meânî min burzi'l-emânî*. thk. İbrahim Avaz. Mısır: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- el-Cezerî, Ebû Bekr Ahmed. *Şerhu Tayyibeti'n-neşr fî'l-kirâati'l-aşr*. thk. Enes Mihre. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/200.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahman. "es-Sünenü'l-kübrâ". thk. Hasen b. Abdülmünım Şelbî (1421/2001), 9/184.
- Hârûf, Muhammed Fehd. *el-Miyyesser fî'l-kirâati'l-erbea aşere*. Dimeşk: Dâru İbn-i Kesîr, 1415/1995.
- Hârûf, Muhammed Fehd. *et-Teshîl li kirâati't-tenzîl mine's-Şâtibiyye ve'd-Dürre*. Dimeşk: Dâru'l-Beyrûtî, 1433/2012.
- İbn Mîhrân, en-Nîsâbûrî. *el-Mebsût fî'l-kirâati'l-aşr*. thk. Sübey Hamza Hâkimî. Dimeşk, 1401/1980.
- İbn Mücâhid. *Kitâbü's-seb' fî'l-kirâât*. thk. Şevkî Dayf. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr. *en-Neşr fî'l-kirâati'l-aşr*. thk. Ali b. Muhammed Dabba'. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr. *Müncidü'l-mukriîn ve mürsidü't-tâlibîn*. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/1999.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr. *Câmiu'l-esânîd*. thk. Ahmed er-Ruveysî. Beyrut: Dâru'l-Me'sûr, 1436/2015.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemseddin. *Ġâyetü'n-nihâye fî tabâkâti'l-kurrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971.

İstanbul Tarikinden Takrib Mecmuası. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Üsküdarlı, 0039, 2-286.
<http://katalog.marmara.edu.tr/yordambt/yordam.php?sayfaArama>

Kastallânî, Ahmed b. Muhammed. *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kerâât*. thk. Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye. Medine, ts.

Kâtîp Çelebî. *Keşfü'z-zunûn an esâmil'l-kütüb vel-fünûn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Koçak, İnci, "Ahfeş el-Evsat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/526. İstanbul, 1988.

Koyuncu, Recep. "Molla Gürani'nin (V. 893/1488) Re'ul-Hitâm 'an Vakfı Hamza ve Hişâm Adlı Risalesinin Tahkikli Neşri". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2017), 149–192.

Maşalı, Mehmet Emin, "Mushaf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/242-248. İstanbul, 2006.

Maşalı, Mehmet Emin, "Sarakustî, İsmail b. Halef". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/115. İstanbul, 2009.

Mekkî, Ebû Muhammed el-Kaysî. *Kitâbü't-tebsıra fî'l-kerââti's-seb'*. thk. Muhammed en-Nedvî. Hindistan, 1402/1982.

Muhammed Emin Efendi. *Umdetü'l-hullân fî izâh-ı zübdeti'l-irfân*. İstanbul: Asitane, ts.

Muhaysin, Salim. *el-İrşâdâtü'l-celiyye fî'l-kerââti's-seb min tarîki's-şâtibiyye*. Kahire: Dâru Muhaysin, 1426/2005.

Pâluvî, Abdülfettah. *Zübdetü'l-İrfân*. İstanbul: Asitane, ts.

Saleh, Alaadin-Bulut, Ali. "Hemzenin "İlm-u Resmî'l-Masâhıf" ve Kıraâtteki Yeri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/2 (2016), 77–104.

Sehâvî, Şemsüddîn. *ed-Dav'ü'l-lâmî li ehl-i'l-karni't-tâsi'*. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1412/1992.

Serkîs, Yusuf İlyân. *Mu'cemü'l-matbû'âti'l-'Arabîyye ve'l-mu'arreb*. Beyrut: Dâr-u Sâdır, 1928.

Siracettin Öztoprak. *Kur'an Kıraatı Kıraât-ı Aşere*. İstanbul: Beyan, 2012.

- Şâtıbî, Kâsım b. Fîrruh. *eş-Şâtibiyye el-Müsemmâ: Hirzül-emânî ve vecbü't-tebânî fî'l-kirâati's-seb'*. thk. Muhammed Temim Zu'bî. Medine: Dâru'l-Gavsân, 1431/2010.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *eş-Sakâuku'n-Nu'mâniyye*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1395/1975.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985/1405.
- Temel, Nihat. *Kıraat ve Tecvid İstılabları*. İstanbul: İFAV, 2. Basım, 2009.
- Yurtseven, Muhammet. "Kıraata Dair Bir Eser Olarak Taşköprizâde'nin Şerhu'l-Muğaddimeti'l-Cezerî Adlı Eserinin Yazma Nüshaları ve Tahkiki Üzerine Bir Değerlendirme". *Tabkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 3/1 (2020), 351–381.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddin. *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-a'sâr*. thk. Tayyar Altıku-laç. İstanbul, 1416/1995.
- Zerkeşî, Bedreddin. *el-Burbân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. Kahire: Mektebü Dâri't-Türâs, 1404/1984.
- Zirikî, Hayrüddin. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, 2002.